

Декабристи — народженці Полтавщини¹⁾

В грудні цього 1925 року ми на століття тій революційній хвилі, що вперше ринула на боротьбу з самовладним абсолютизмом. Піонерами змагань до політичної й соціальної волі були в Росії декабристи, що зняли повстання в грудні 1825 року в війську проти тодішнього деспотичного державного устрою. Кінчилося те повстання, як відомо, трагічно. Проте подія ця мала грандіозний вплив і розбудила й тих, що спали. Думка про те, як добути країні політичну й соціальну волю, росла й ширилася потім майже сто років — і широкою рікою текли до Сибіру, на каторгу й на шибеницю, дорогою, що вторували декабристи, цілі покоління луччих людей Росії — синів та внуків славних „первенцев свободи“. — Всі оті „петрашевці“ „чорнопередільці“, „народники й народовольці“ кривавий слід залишили на цій дорозі, але вони, каравшись по в'язницях та казематах та гинувши на ешафоті, вірили, що хутко постане жадана воля в Росії — і ту волю, нарешті, добув нарід та армія. Мрії декабристів, освячені їх муками й кров'ю, справдилися аж через сто літ.

В числі жертв революційного руху 20-х років минулого століття були й рожденці Полтавщини.

То були три брати: Сергій, Матвій та Іполіт Муравйов-Апостоли. Всі вони служили в військовій службі офіцерами. Перші два — на півдні (в Тульчині), а Іполіт в Петербурзі (нині Ленінград), де він був підпоручиком в царському почеті. Вони були великими землевласниками Миргородського повіту і мали тут по-над 11.000 десятин землі. „Муравйовські“ степи ще й досі так називаються тут. Садиба їх з гарним і просторим домом, з величезним парком і садом, знаходиться в м. Хомутці, 15 верстов від Миргорода, і брати Муравйови часто сюди приїздили.

Сергій і Матвій Муравйов-Апостоли належали до „Южного Общества“ декабристів і мали республіканські переконання, як і один споміж найголовніших діячів цього „общества“ полковник Пестель, а також і всі члени „Общества Соединенных Славян“²⁾. Пестель, на думку де-яких істориків, був „першим соціалістом перед соціалізмом у Росії“. За основну вимогу майбутньої республіки він поклав націоналізацію землі й наділення селян землею без ніякого викупу. Сергій Муравйов-Апостол, будучи підполковником батальйону Чернігівського піхотного полку, написав для своїх солдатів „Катехизис Свободы“.

¹⁾ Ця стаття є короткий витяг з великого рукопису авторового „Миргород у його минулому“, приготовленого до друку.

²⁾ Члени „Соедин. Славянского Общества“ та „Южного Общества“ мали на меті створити загально-словянську федеративну республіку.

весь перейнятий духом ненависти до самодержавства та доказами з „книги царств“ (гл. 3), що „існування царів противне богові й природньому праву“. На питання, „яке правління згідне з законом божим“ С. Муравйов, як переконаний республіканець, відповідає: „республіканський лад“ і наводить такий аргумент: „бог, каже він, створив нас усіх рівними і, зійшовши на землю, вибрав апостолів споміж простого люду, а не з вельмож та царів“.

Звістка про нещасливе повстання війська 14 грудня 1925 року в Петербурзі небавом дійшла і до Тульчина. Напередодні 14 грудня уже тут, на півдні, був заарештований Пестель — в містечку Линцях, Київ. губ., де стояв під його командою В'ятський піхотний полк. Вже шукали і братів Муравйових Сергія і Матвія, що тоді випадково не були в Тульчині. Шукав їх підполковник Гебель. Військо захвилювалось і вирішено було відбити Муравйових, коли-б їх арештовано; це й сталося в Трилісках, де братів цих арештували. Під час сутички Гебель був тяжко ранений. Іполіт Муравйов, приїхавши до братів у Тульчин, розповів докладно про нещасливе повстання в Петербурзі і коли дізнався, що тут уже постановлено іти походом на Васильків і на Житомир, негайно приєднався до цієї постанови. Так почалося повстання і на півдні. Прибувши до Василькова, Сергій Муравйов запалив військо своєю надхненною промовою, а священник (Даніїл Кейзер) прочитав їм революційний „катехизис“, що написав Муравйов. Все це було 31 грудня 1825 року. Захоплення серед солдатів і офіцерів було надзвичайне. Сергій Муравйов повів військо з Василькова замість Житомира на Білу Церкву, але тут 3 січня 1826 року несподіванно перестрів їх, під командою генерала Гейсмара, гусарський відділ військовий, який мав артилерію. Гарматні постріли цілком спустошили військо Муравйова. Дуже багато офіцерів і солдатів було убито й поранено, в тім числі тяжко був поранений в голову й Сергій Муравйов. Всі, хто остався живий, і всі ранені були арештовані. Сергія Муравйова, його брата Матвія, Бестужев-Рюмина і інших офіцерів відправлено до Петербурга. Іполіт Муравйов, побачивши, що братів арештовано і що повстання цілком не вдалося, застрілився сам.

Дальша доля братів Сергія й Матвія Муравйов-Апостолів була трагічна. Сергій, за судовим вироком, мав бути четвертований, але замість того 13 липня 1826 року його повішали, причім на ешафоті він зірвався з петлі і був повішаний вдруге, а його брата Матвія, того-ж таки 1826 року, заслано на каторгу.

Служивши у військовій службі, брати Муравйов-Апостоли на початку 20-х років минулого віку зчаста приїздили до свого маєтку в м. Хомутець Миргородського повіту й часто гостювали в с. Кибинцях у колишнього міністра Трощинського та в с. Обухівці того самого повіту, у графа Капніста. До них у Хомутець приїздили й довго там проживали також і інші видатні декабристи, як прим. Пестель, потім повішаний, Бестужев-Рюмин, що теж позбувся життя на шибениці, та Лорер, засланий пізніше на 12 літ у каторгу. Всі вони найчастіше бували в с. Кибинцях (12 верстов від Миргорода) в Трощинського, і Кибинці тоді, каже історик Михайловський - Данилевський, „були осередком лібералів“. Безперечно, що ці декабристи в зазначених місцях Миргородського повіту і збиралися

для своїх конспіративних нарад і укладали свої змови. З архівних даних видно, прим., що де-які декабристи гадали закласти на півдні „Малороссийское общество“, щоб дати Україні автономію, відділивши її від Росії. Питання це дебатовано, коли Пестель і інші декабристи навідували графа Капніста в с. Обухівці Миргородського повіту. Але цей проект не з'єднав співчуття і таке товариство не було закладене. Інтересна оця відповідь Н. В. Капніста Пестелеві з приводу зазначеного проекту: „коли-б ви мали до діла з Англією, сказав Капніст, або з Францією, ви мали-б добрі наслідки, але для Росії ваша система непридатна: вона чужа народньому устроєві. Ви думаєте зробити вашу революцію, але ви не передбачили народнього бунту і, відокремлюючи Україну від Росії, ви знесилюєте обидві сторони і віддаєте їх на поталу зовнішнім ворогам. Я переконаний, що ваші наміри, надхненні великими ідеями Заходу, Росії вийдуть тільки на шкоду¹⁾“. Навряд чи це заперечення Капністове сталося причиною, що утворення на Україні „Малороссийского общества“ не відбулося. Радше можна думати, що справу відокремлення України від Росії відкладено до того часу, коли мало бути розв'язане спільне питання — як знищити в Росії самодержавство.

Дальша доля Матвія Ів. Муравйова-Апостола була така: 1826 р. його заслано на каторгу в Сибір, 1836 року переведено на поселення в Ялоторівськ, а 1856 року, після маніфесту, повернено з Сибіру до Росії. Вернувшись, він спершу проживав у Твері і разом з Європеусом брав там діяльну участь в роботах, зв'язаних з селянською реформою. 1858 року тверські поміщики зняли галас, запевняючи кого слід, що роботи тверської комісії набули „небезпечного й крамольного напрямку, бо в Твері є декабристи“²⁾.

Оселившись потім у Москві, Матвій Іванович, як видно, часом приїздив до свого родового маєтку в м. Хомутець Миргородського повіту; маєтком поряджав його брат Василь. Відомий соціаліст-народник 60 та 70 років минулого століття, офіцер Ашербрєнер М. Ю., переведений 1864 року за „неблагонадежность“ у Миргород, в своїх споминах (часопис „Былое“ 1907 р. № 5, ст. 106—107) пише, що він „мав щастя бачити декабриста М. І. Муравйов-Апостола 1864 р. в м. Хомутці, в його домі“. Туди він, Ашербрєнер, був запрошений на благодійний спектакль від доктора К. (Н. С. Кашинського). Цей спектакль, як авторові цієї замітки відомо, був поставлений на користь „Миргородской общественной библиотеки“, створеної за приватною ініціативою українського письменника А. П. Свідницького (1861 року). Бібліотекою завідував тоді Кашинський³⁾. „Заля, каже Ашербрєнер, в Хомутці була повна публіки не лише з інших повітів але й з Полтавщини, а в спектаклі, в його вокальній частині, брали участь де-які гості й де-хто з родини сім'ї Муравйових; доктор К. читав поему Некрасова „Філантроп“.

М. І. Муравйов-Апостол помер у вельми старих літах — 1886 року (народ. 1793). — Відомо, що декабристи, в тім числі і М. І. Муравйов-Апостол, лишили в Сибіру прекрасну спадщину,

¹⁾ И. Ф. Павловский. Из прошлого Полтавщины. 1918, ст. 18—19.

²⁾ „Минувшие годы“ 1908., № 3, ст. А. Корниловича.

³⁾ Ця бібліотека існує в Миргороді і тепер.

дуже багато зробили для культури й освіти цієї далекої країни, а надто для поширення там шкіл, бібліотек, музеїв та прогімназій. Не даремно вдячний спомин про цих піонерів сучасного народного руху довго ще жив серед населення краю, де мимоволі перебували ці революціонери далекого минулого. Відомий народник С. А. Чудновський, що жив на засланні в Ялотуровську в 1870 роках, каже, що „з глибокою пошаною і любов'ю старі люди згадували тоді цих благодних людей і показували дома, де вони жили й коретали свій вік“ („Минувшие годы“ 1908, № 7, ст. 183). Після Матвія Івановича лишилися його записки; уривки з них друковано в часопису „Голос Минувшего“ 1914 р. № 1, а в „Русской Старине“ за 1886 р. (№ 8) уміщено й спомини Матвія Івановича, що він проказав А. П. Біляєву близько перед своєю смертю.

Будинки в мастьках названих власників у Хомутці, Кибинцях та Обухівці нині стоять поруйновані. Зберігся цілий тільки дім Муравйов-Апостола в Хомутці. — Величезний дім Трошинського в Кибинцях, де так часто збиралися декабристи в 1820 роках, стоїть тепер без багатьох вікон і дверей; дім Капніста в Обухівці в такім самім стані. Одним словом, революційна хвиля останніх літ не помилувала цих давніх пам'яток, де колись, давно минулого часу, часто збиралися славні й самовіддані борці, перші вісники революційної справи в Росії, що одні наложили головою, а інші багато літ тяжко каралися на каторзі, по руднях та копальнях.

Можна лиш того пожалувати, що місцеве селянське населення про декабристів і їх перебування в зазначених домах нічого не відало й не відає нині. За них ніхто їм не казав ні перше, ні тепер не каже. Де-хто тільки з хомутецьких старожителів знає, що брати Муравйов-Апостоли колись „бунтували проти царя“ і недавно ще (перед революцією) ставили їм те за провину. Знає їх, цих діячів 20 років, і пам'ятає досі тільки сибірське селянське населення, що й тепер згадує й благословляє імена декабристів „с чувством благоговения и умиления“, як каже тов. Чудновський.

Чи не час, хоч через сто років після нещасливої загибелі декабристів, славних своїм героїзмом і гуманними ідеями, що їх запалювали, з'ясувати селянам, хто були декабристи, до якої мети змагалися і чого хотіли добитися, „бунтуючи проти царя“. Чи не час і ті садиби й дома в Миргородському повіті, куди приїздили декабристи, щоб провадити тут свої таємні наради, підтримати, упорядкувати і створити там якісь освітні установи імени цих перших у нас борців за політичну волю і рівність? Декабристи брати Муравйови-Апостоли цілком на це заслужили.

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

„Наш день“

(ПО УКРАЇНІ)

Янтаріє листя на каштані,
Одбива проміння ліхтаря.
Бачу я ті заграви повстання —
Золоті троянди Октябрю.

В. Сосюра

То-ж ти в навальному зрості
Звалив стародавній лад.
Хто запрохав тебе у гості
До наших хат?

Д. Загуд

Був майже весняний день. І хоч парк був безлистявий, він не наводив смутку. Тут було тихо. З міста не доходив шум, він десь знесилів на вулиці і приліг відпочивати.

Парк був межею між містом і полем. От воно горбиться свіжо-зеленою озиминою аж геть до лісу, що синюватою стіною став на краю обрію. З поля несе сумирністю й спокоєм. І ще особливими пахощами проростаючої озимини, прілої соломи й мокрого листу. Цей запах ледве помітний.

Тут тихо. Так тихо, що коли-б забреніла десь струна — вона болюче-б розтяла цю нерухомість. Сплять ниви. А по небові пливуть розірвані хмари і бліде, безсиле сонце, що не гріє і мало світить, кладе своє проміння на горби, на ліс, золотить верхів'я дерев парку, перекидається на місто, горить на шпильях будинків, хрестах церков і заливає пурпуром легенькі хмарки на сході.

Кажуть, що в-осени вмирає природа. Але того дня було таке вражіння, що природа не вмирає, а вона просто вкладається спати. Так спрацьована людина, після довгого, важкого труду, оглянувши наслідки своєї роботи, йде спокійно відпочивати. І це небо з клочкуватими хмарами, і лани, і будинки на горі, і завод в долині, і парк, — вони востаннє купалися в соняшному промінні, ніби прощаючись до нового ранку.

Сонце сховалось за шпиль. Його небесна ватра спалахнула в-останнє вогнем, потім стала притухати, притухати, а по землі побігли довгі незграбні тіні, сутінь тихо й песливо оповила землю і заклисала її.

Упав вечір. Зсувалась темрява і в ній розпливались окремі предмети. А над містом зазорів свій новий день. День — ніч.

І стала ніч.

Сто кроків назад—і вам спінуть очі своїми очима „лейланд“, що прослав поперед себе довгі пасма світла.

Там поле, звідтіль лежав полях на села, що десь в долинах припинили, чекаючи зими. А тут машина важко дихала і дивилась у темряву, намагаючись прорізати її завісу.

Хвилина—і вас м'ярко обіймає крісло і от ви несетесь по шумливій вулиці, а в душі бреність, тиша ціл. Пішоходи захрясли юрбою. Будинки завітчались гірляндами лямпок, суєта, гармидер. Місто викидає все нових і нових людей на вулиці, і на Театральній, і коло ВУЦВК'а, на майдані Тевельова, на майдані Розі Люксембург,—усюди людський мурашник.

Але місто сьогодні не таке, як у звичайні дні. Воно гомінкіше. Голоси лунають бадьоріше, а обличчя світліші.

Воно радісно шумує, як вода в повінь,—і береги вулиць не вміщають цього людського потоку. Він тече униз і вгору. Він иноді розливається у плеса. Він зачеплюється коло вітрин, звідки дивляться прижмурені очі вождя.

...Жовтень ходить по вулицях і майданах. Так, те було в переддень Восьмого Жовтня.

*

Так—минуло вісім років. Не два тижні, не два місяці, і не два, навіть, роки. А минуло вісім. Тоді, коли одного похмурого петербурзького ранку, радіо уперше рознесло цю звістку, Європа не звернула на цей випадок серйозної уваги. Між двома стравами під час обіду, люди, прочитавши телеграми, хмикали:

— Бунт неорганізованої юрби!... Дати їм доброго гарту, а ватажків повісити!...

І все... А потім виявилось, що це таки не жарти. Ішла революція і скоро, дійсно, і Париж, і Лондон, і Нью-Йорк „промерзло згадували про дні кривавого терору“. На півночі викресали таку блискавку, що освітила весь світ.

І от минуло вісім років. Де ті, хто колись з погордою знижував плечима і белькотав про „бунт черни“. Немає! Виднокруг очистився, і тільки—

„Последняя туча рассеяной бури...“

біла, чорна, демократична й жовто-блакитна еміграція осіла десь по європейських кав'ярнях і там мріє про „поворот“ і плекає лють і помсту проти трудящих.

Ах, якою чорною слиною вони сходили в день ювілею! Пригадали і тургенівські оселі і українські хутори з тихими ставками і вишневыми садками. І брали гуслі і тимпани і на ріках... буржуазних плакали про „поруганую“ честь „родини“, і розтоптану, понівечену від окупантів-більшовиків нашу „неньку-Україну“.

І тому нам цілком зрозумілі мрії пана Шульгіна, цього запеклого монархіста, який в вину Миколі II-му ставить те, що той свого часу не розстріляв 50.000 „бунтовщиків“. Дорвався-б Шульгин до влади,

він-би розстріляв не 50.000, а 150.000, і то не моргнувши оком. Але це для нас зрозуміло, бо, справді, гіркий хліб для колишніх владарів в еміграції. Ось малюнок з життя білої російської еміграції в Парижі:

„Більшість російських емігрантів зовсім покинуло займатися політикою й погрузло в дрібних і досить таки брудних „делишках“. Більшість аристократів промишляє, головною „ресторанними ділами“ (воно й не дивно, бо колишня аристократія ресторації тільки й знала.— П. Л.).

...Вулиця Пукке. Будинок ч. 1. На ньому ви побачите вивіску, на якій великими жовтими літерами на синьому полі написано: „Трактир Москва“.

...„Трактир“ займає одну кімнату. Тут і буфет. Кімната брудна, заплывана до неможливості. Улітку тут страшенна жара, в зимі холод.

Трактир тримає флігель-ад'ютант Миколи другого — Нарішкін. Буфетчиця при трактирі — статс-дама цариці — Є. Нарішкіна, з походження княжна Кантакузен. Половими служать — кірасир Молевант, ротмістр — гусар Козлов і кол. полковник Зотов¹⁾

Відвідувачі цього шиночка, як на підбір, всі ті, хто ще так недавно репрезентували „высший свет“ і безпосередньо або посередньо вирішали долю Росії.

Кажуть, що море не терпить бруду, воно викидає його на берег, і там ці покидьки гниють. Хвиля революції викинула на далекий буржуазний берег колишні „верхні десять тисяч“, і вони тепер догнивають на берегах Сени, Шпрее, Темзи і де там ще. І тому не дивниця що в другій ресторації „Ермітаж“ за швайцара барон Меллер-Закомельський, колишній маршалок дворянства Київщини („Ба, знакомые все лица!“), а кельнери майже виключно колишні ясновельможні князі та графи. Тут про „уряткування Росії“ тепер уже не говорять, бо публіка на цьому не раз опеклась.

Сидять десь і Донцови, і Шаповали, і Петлюри і інші „сини рідної України“ і теж про щось думають, на щось надіються, про щось мріють. Власне не про щось, а про „поворот“.

А Жовтень іде. І сіє все нові й нові червоні маки.

*

Був у мене приятель, колись разом училися, потім розійшлися, коли пішли в люди. На війні, в селі, де ночували всього одну ніч, знову випадково здибались. Цілу ніч просиділи у садку, під далекі гарматні постріли, що від них глухо тремтіла земля і пробалакали до ранку. Приятель мріяв про те, коли нарід „царя до ката поведе“ і казав:

— Знаєш, можливо, що ні я, ні ти не доживемо до того дня. Може нас десь засипле набій у глинястих окопах або розірве на

¹⁾ „Русский Голос“, — ч. 3602.

шматочки, але з цієї крові родиться щось страшне й величне. Нарід не може простити цього знущання,—він показав рукою туди, де спалахували постріли,—і покінчить раз назавжди з цим. Я чую ходу революції, вона вже наближається!..

Ранком ми розійшлись. Довго ми не бачились і я думав, що він десь загинув. Але ні. 17-го року я його зустрів у Києві уже членом Центральної Ради. Увечері, над Дніпром, ми знову розговорилися про долю народів в революцію.

— Ну, як ти тепер—задоволений?—спитав я.

— Так, але, розумієш,—зам'явся він,—тут така складна ситуація. І потім оця солдатня розбещена, дядько, що готовий підпалити світ з усіх чотирьох кінців, робочі... Взагалі, я тобі скажу, це зовсім не те, про що ми мріяли. А зрештою, знаєш що? Нас урятує національна ідея. Так-так! Вона, подібно вогню, очищає нашу душу. Ти знаєш...—і почав мені розводити про любов українців до своєї батьківщини і про те, як та любов приведе до ладу й порядку.

Все-ж таки приятеля „національна ідея“ не урятувала, і він, обтрусивши порох з чобіт своїх, утік кудись на село, у нору, за його висловом, і вирішив там чекати кращих днів.

Тепер от недавно одержав від нього листа. Пише:

„...Випадково дізнався, де ти, хто ти і що робиш. Один знайомий розказав. І захотілось мені написати тобі. Але, коли сів, то оказалось, що й писати нічого. В той час, як ви там, хто прямо, а хто й з помилками, а все-ж таки вийшли на широку путь, я сам себе на цілих п'ять років посадив у „Бест“ і тримав себе на тюремному режимі.

П'ять років пропало надаремно. А скільки-б корисного я міг зробити бодай на маленькій роботі! І тепер, коли я оглядаю ці п'ять років, то для мене стає ясним, що коли я робив те, то керувався не так званим громадським обуренням, а найбільше говорило в мені власне самолюбство.— Не хочете слухати мене, не визнаєте? Не треба! Я й без вас обійдусь, а як то ви без мене будете?—А бачу, що обійшлись. І прекрасно ідуть далі. А я лишився в дурнях. А тепер вирішив—годі! Через це і звертаюсь до тебе з проханням—допоможи, як мені повернутися до життя...“

Як бачите, людина сама себе засудила. Замість того, щоб переломити в самому собі „ветхого человека“ і спробувати подивитися і на маси, і на революцію іншими очима, мій приятель волів втекти в „пустелю“. Засадив сам себе у бест, але життя й там його нашло, і туди бризнуло свіжим повітрям.

— „А знаєш, як то вийшло,—пише він. Дізналися дядьки, що я грамотний добре і давай до мене звертатися то за тим, то за цим. Одному пояснення дай, другому—заяву напиши, третьому—щось там вирахувати по податковій, або дати якусь пораду, та так і втягнули мене. Тепер уже дядьки говорять:—„Виберемо вас до сільради!“—Що ти радиш: іти чи ні? Та що я питаю? Я вже давно вирішив—піду...“

Гадаємо, що приклад мого приятеля не є одинокий. Багато ще рік перед цим думало:

— Іти чи не йти?..

І пішли. Бо був момент великого творчого пориву мас, коли будується дійсно нове життя, і кожний, у кого ще не зовсім зацвів мозок, а серце не взялося павутинням, побачив, що Жовтнева революція несе з собою великі можливості і тільки з нею можна стати на послугі трудящим, раніш поневоленим, масам. Другого шляху немає. Хто не йде разом з революцією, тому лишається або гнити в еміграції, або сидіти в глухому закутку й сліпнути, як зінське щеня.

Дозволю собі з цього приводу навести кілька рядків з статті людини, що теж до певної міри прийшла, смію так думати, „з боями“ до визнання Жовтня. Отже ця людина пише:

„Ми переживаємо часи великого культурного піднесення, ми велетенськими кроками рушили вперед— ось що можна й варто констатувати на день восьмої річниці Жовтневої революції. І тому, мабуть, ніколи ми в царині культури не бачили такого горіння творчості, такого ентузіазму праці, як саме тепер. Тому, мабуть, ніколи в історії України ми не дивимось з такою певністю в майбутнє, як тепер, саме під час глибокого, цілинного відродження.

... Економіка не тільки утворює темп культурної творчості, але й складає їй потрібні умови існування, скеровує її в бік найбільшого свого обслуговування. Промисловість України, як знаємо, переживає процес бурхливого свого розгортання, перестрибучи через усі повільні перспективні плани; вона ось-ось зрівняється з довієськовим рівнем. Тільки за цієї надто сприятливої кон'юнктури міг виникнути грандіозний, майже казковий план Дніпробуду, що має перетворити селянську, меланхолійну Україну на машинізовану, американізовану місцевість. Зростає сільське господарство, і все частіше бачите символічну постать селянина, який повільно керує трактором у напрямі з Києва на широкий Васильківський шлях. Точиться скрізь напружена робота, завойовується економічні позиції в сприятливих умовах соціалістичного планування“¹⁾.

*

Все-ж таки у нас можуть зажадати фактів. Справді, де ті факти, що мають „перетворити селянську меланхолійну Україну на машинізовану, американізовану місцевість“. В даному разі ми не можемо задовольнитися тим, що у нас є проєкт Дніпробуду, правда, грандіозний, правда, великий, що має цілком „перевернути“ нашу економіку. Але ясно, що Дніпробуд на голій землі й голими руками не збудуєш. Потрібні якісь передумови. Такі передумови є. Вони полягають

¹⁾ „Пролетарська Правда“, ч. 256 від 7 листопаду ц. р., стаття Ол. Дорошкевича: „Проблеми української культури на день жовтневої річниці“.

в загальному зростові нашого народнього господарства, передусім, в зростові нашої промисловости.

В одній газеті я здибав цікаве кліше. Над шляхом стоїть верстовий стовп з написом: „передвійська норма“. Робітник і селянин, узявшись за руки, однією ногою стоять ще в „старих“ нормах, але другою вже вступили в нові. Цей наочний малюнок найкраще показує нам зріст на 8-й Жовтень. Щоб не бути безпідставними, давайте краще говорити фактами. Приміром, наша тяжка промисловість: Як вона зростає? Чи дійсно вона до-щенту руйнується, чи може відновляється? Оця маленька табличка показує, до „якої загибели“ ми йдемо.

1913 р. 1921 р. 1921 - 2 р. 1922 - 3 р. 1923 - 4 р. 1924 - 5 р.

1. Сума виробництва української промисловости в міл. до- військов. карбован- ців	1.367	165,3	195	346	568	800
2. Здобуто кам'яного вугілля (в міл. пуд.)	1.544	356	438	494	740	762
3. Здобуто руди (в міл. пуд.)	437	0,5	7	14	33	90
4. Вироблено чавуна (в міл. пуд.)	189	2	5	7	23	53
5. Вироблено цукру (в міл. пуд.)	50	5	2	9	17	24

Цю табличку можна назвати табличкою „боротьби й перемог“¹⁾. Та коли ми обернемося до окремих заводів, то побачимо, що на восьмому році революції пускаються у виробництво самі великі, основні заводи. Ось вам Сталінський металургійний завод, що і в старі часи був одним із велетнів нашої української металургії. В перші роки революції завод завмер і аж 1923 року він починає одживати, а 1925 року витоплення чавуну перевищило данні 1913 р. на 15—20%. Нині на заводі розпочато будування доменної печи, що даватиме на добу 35 тис. пуд. чавуну, в той час, як продукція всіх доменних печей України 1923 року давала лише 10, 5 тис. пудів чавуна. Для цього буде на доменному газі збудовано центральну електричну станцію, де будуть поставлені газоліни силою на 17,5 тис. квт. Само собою, що зростають на заводі й інші цехи²⁾.

Другий велетень — Луганський завод. Він так само швидким темпом іде до повного відновлення. Теж саме можна сказати про заводи Катеринослава, Кривого-Рогу і так далі і таке інше. Все це говорить, що наша промисловість доходить до передвійськового рівня, а подекуди вже випережає його. 9-й рік обіцяє як-раз таку перспективу, коли ми будемо бити старі норми одну за одною і встановлюватимемо нові рекордні досягнення.

¹⁾ „Украинский Экономист“, — від 7-го листопаду, ч 324.

²⁾ Там же.

*

Восьмий Жовтень в багатьох місцях ознаменувався саме пуском нових підприємств. Беру навихват одну з газет і читаю:

В Донбасі, на Буденівському рудникові пущено в ход нові коксові печі.

В Маріуполі, на заводах Ілліча пущено новну домну.

В Артемівському 8-го листопаду відбувся урочистий пуск наново устаткованого чавунно-мідно-ліярного та механічного заводу. Завод устатковано в помешканні бувш. Бахмутської тюрми.

На Криворіжжі, на рудникові ім. Дзержинського, 7-го листопаду пущено шахту „Юний піонер“.

В Одесі відкрито багато нових підприємств¹⁾.

Чому так? Тому, що немає кращого способу відзначити Жовтневу революцію, як подарунком праці.

Дармоїди всіх гатунків гадали, що маси самі не зможуть і двох тижнів прожити. Як-же, організаторів прогнали! А вийшло навпаки. Яка наука для всіх підголосків буржуазії, що ще й досі тримаються за „організаторів“ і морочать голови робітникам про те, що ми, мовляв, ще неготові взяти капіталістичну спадщину в свої руки. Во-істину, ці панки, вживаючи старого образу, схожі на людину, що сидить над річкою під вербою і жде, щоб самі вареники стали падати їй в рот. Яке убожество! Які мишачі душі!.. Яка зашкарубла психіка безнадійного міщанства!..

У нас, в країні, що технічно відстала, робітництво і селянство порушують і господарство і себе вперед. В Одесі 7-го листопаду пустили завод, один з найбільших на весь Союз виробленням лінолеуму, завод, що стояв 10 років! Але тут ми хочемо говорити не про цей завод, а про інший. Дамо слово робкорові „Известий“ Одещини:

Робітнича артіль металістів „Арматура“ призначила на свято Жовтневої річниці відкриття в новому будинку свого підприємства. Маленька артіль із безробітних, в числі 8 чол., за 9—10 місяців розрослася на великий завод. Ця ініціативна група з 8 душ власними руками, майже без коштів, довела маленьку артіль до підприємства з числом робітників в 135 чол. Починали роботу з 1000 карб., а тепер одного ремонту зробили на 10.000²⁾.

В писанні сказано, що „царство боже силою береться“. Що-ж до соціалізму, то при всьому іншому, його завойовує відданість робітничих мас справі революції і їхні творчо-трудова пориви. Тут, на фронті праці є свої герої і свій героїзм. Ось послухайте.

¹⁾ „Зірка“, ч. 285.

²⁾ „Известия“ Одещини, ч. 1781.

Це було рівно рік тому. Три чоловіка прийшли на територію, занесену снігом, завалену хламом. Прийшли для того, щоб зробити із руїн завод.

Пустили один цех — коробочний. А потім пішли й інші: друкарський, ваксовий, механічний. З кожним місяцем зростає завод і через два місяці на ньому працює 87 душ. Продукції випускається на місяць на 13.000 карб.

Нині завод забезпечено замовленням на півроку. Робітників на заводі 360. За планом Металтреста, в найближчому часі буде поставлено 600 — 700 робітників ¹⁾.

Як ви назвете тих трьох робітників, що відновили руїни? І хто вони такі? І відкіля у них ота завзятість, ота упертість в роботі, в раз поставленій меті? Відповідь дуже проста.

От тов. Громів, 45 років за одним варстатом, тов. Андреев — 41 рік коло варстату. На заслання 5 років за участь у страйкові. Тов. Бітманов — сидів у в'язниці за майовки.

І таких 17 робітників ²⁾.

Це стара гвардія робітничої маси. Вона знає страшніші бої. То вона принесла в нові часи ту свою організаційну й трудову упертість, що їх виплекала довгими роками підневільної праці. І в цих двох наведених прикладах для нас важливе те, що відновлення заводів робилося з почину самих робітників, що серед робітничої класи знаходяться свого роду піонери і, здавалося-б, з нічого творять нові підприємства. Чи знають вони мету? Думаю, що знають, бо несвідомий робітник не буде говорити так, як говорить оцей робітник з заводу Гена в Одесі.

— Ми маємо величезні досягнення матеріальні і культурні. Але ми не повинні на цьому зупинятися. Нам треба беззастанно поліпшувати й удосконалювати наше виробництво, збільшувати матеріальні й культурні цінності і дійти до соціалістичного виробництва.

От!.. В саму, що називається, точку! Ми прямуємо до соціалістичного виробництва. Доба безпосередніх боїв поки-що пройшла. Нині настала доба роботи. І в той час, коли наші брати на капіталістичній каторзі готуються до боротьби, до боїв, у нас святкує свою перемогу труд.

А були і в нас тяжкі часи. І то не дуже давно. І ті дні голоду й загальної руїни всім у пам'яті. Вони не забуті. Тим дивніше наше відродження. От беру витяг із газети „Красное Запорожье“ і читаю:

„Робітники Запоріжжя пам'ятають дні голоду 21 — 22 р.р., коли питання стояло лише про шматок хліба. Часто були випадки, коли робітник падав з голоду коло свого станка. Ці часи лишилися позаду.

¹⁾ „Известия“ Одещини, ч. 1781.

²⁾ Там-же.

Ще так недавно, півтора роки тому, робітник одержував зарплату несвоєчасно; видавалося її раз на три місяці та й то не всю (аванси); невелика частина робітників гувала всяку надію на поліпшення свого становища. Однак, більшість була певна того, що упоравшись з експлуататорами - заводчиками, з контр-революцією, з горожанською війною, — вони зуміють відновити промисловість, відкрити фабрики й заводи¹⁾.

• Тут ясно показано картину. Серед робітників теж були і мало-віри й дезертири. Але таких було мало. Більшість твердо стояла коло варстату. Умирили з голоду, а не відходили. Подумайте трохи над цим героїзмом робочих мас. І коли подумаєте, то ви побачите, як міцно в пролетаріатові сидить звичка працювати і як високо він ставить свій обов'язок не покидати в тяжкі хвилини виробництва. Це щось більше за так званий героїзм буржуазних класів, тим більше, що й самі герої — якісь сірі, зашмаровані, непоказні. Але їхня робота не пішла марно. Вона мав наслідки, ось хоч-би в такій табличці по заводу „Комунар“ (Запоріжжя):

Робітників.			
1923 — 24 р.р.	. . . . .	1.600	чол.
1924 — 25 „	. . . . .	3.218	„
Продукція.			
1923 — 24 р.р.	. . . . .	3.896	тис. карб.
1924 — 25 „	. . . . .	5.917	„ „
1925 — 26 „	. . . . .	10.000	„ „ (передбачається)

А от другий велетень — завод імені А. Марті в Миколаєві. Того року мав 5.300 робітників, цього року — 8.000. Але за цим ростом робітничої сили ховається більше значіння, а саме: закінчується збирання сил пролетаріату. Оживають один за одним заводи, шахти й рудні. Починається ера зросту, ера справжньої будови соціалізму.

*

Як провінція відсвяткувала восьме Жовтня? Як вона відзначила восьмі роковини пролетарської перемоги?

От короткий звіт, що його подає одна з газет²⁾.

В Одесі, крім пуску великого заводу по виробленню лінолеуму, відкрито ще чотирі заводи, що будуть виробляти ваги, електромотори та арматуру. Закінчилось також спорудження двох механізованих зсипищ у порту. На культурному фронті, крім випуску учнів із 125 шкіл лікнепу, найбільшою перемогою є відкриття залі для глядачів в оперному театрові.

В Сталіні в день свята відбулось відкриття нових сельбудів в тих селах, де їх раніше не було. Відкрито також 350 червоних

¹⁾ „Красное Запорожье“, ч. 257 (1484).

²⁾ „Коммунист“, ч. 258.

куточків. В с. Велика Янисель відкрилася сільсько-господарська школа. У трьох школах почали функціонувати електричні станції. Число с.-г. кооперативних організацій на 8 роковини виросло в окрузі до 283 проти 91.

В Артемівську відбувся пуск чавунно-мідяно-виплавного заводу і турбіни на електричній станції.

В Краматорській почали ставити будинок поліклініки імені тов. Фрунзе.

На Полтавщині в с. Сосновці відкрито електростанцію.

В Могилеві-Подільському відкрито в різних районах 127 нових шкіл лікнепу.

В Києві, в трамвайних майстернях ім. тов. Домбаля, одкрито новий прокатний цех. На Кухмістерській слобіді урочисто відкрито пам'ятника тов. Леніну.

В Маріуполі, на заводі Ілліча, пущено нову домну, продукційністю в 6 мільйонів пуд. на рік.

В Тульчині, Зінов'ївську й Бердичеві відбулось відкриття пам'ятників Леніну.

На Роменщині відкрито нових п'ять шкіл.

В Проскуріві відкрито нові клуби, шість єврейських і вісім польських хат-читалень.

В Сумах міська рада прийняла шефство над школою старшин ім. тов. Фрунзе.

В Херсоні робітники в клубах вшанували героїв праці.

В Житомері відбулося урочисте відкриття двох шкіл лікбеза і будинку для 500 безпритульних дітей.

В Катеринославі відкрито робітничий посьолок.

Як видно з цього переліку, свято ознаменувалось різно: починаючи від пуску заводів-велетнів і кінчаючи школою лікнепу та будинком для безпритульних дітей. Але й одне і друге — речі одного порядку — все це окремі цеглини будови, що зведе соціалізм, бо до нього йдемо і його прагнемо.

— Ми з гордістю мусимо відзначити ті досягнення, що маємо на восьмі роковини Жовтня, — це з промови одного товариша на робітничих зборах.

Може це звучить трохи трафаретно. Але що поробите, не навчилися наші робітники красно говорити. Проте ось що було наприклад в Ромнах:

Майорять червоні прапори...

Колони оточують трибуну.

Мітинг розпочинається.

І перше слово з трибуни не про значіння свята, не згадки про 7 листопада — про це всі працюючі вже знають, перше слово про наші здобутки, про нашу економічну міць, про наслідки роботи восьми років.

Голосно лунає по-над площею голос промовця: „наше завдання на 9 річницю перейти передвоєнні норми“...

Важка була боротьба, багато жертв вона забрала, але й „комуна в стінах“ в закутках перемагав.

То було вчорашнє.

Сьогодні ми маємо перемогу.

На сьогодні вже маємо сотні, тисячі комун „в степах“, що не мріють про трактора, а вже мають його.

А на дев'яту річницю будемо мати подвоєну кількість комун, подвоєну міць господарства.

Цього ми певні. Про це віщує восьма річниця¹.

Так, — „то було вчорашнє“. А що-ж сьогодні, що тепер? Тепер Жовтень — не тільки пролетарське, а й всенароднє свято. Жовтень ходить і скликає людей. Наприклад, Черкаси, хто їх не знає, але —

Напередодні Жовтня місто одяглося в червоні прапори...

А в день свята, —

З околиць міста ідуть, ідуть робітники з жінками, дітьми до своїх підприємств, установ.

Всі йдуть — і старі, і малі, бо це свято наше, рідне, — робітників та селян...

... Червоніє вулиця²).

Ми не певні того, що наша емігрантська преса не дозволить собі писати про те, що більшовики палками виганяли робітників на демонстрацію, бо треба-ж мати якусь утіху. А коли такої немає, то треба її вигадати. На те й еміграція існує, щоб брехні вигадувати собі на розраду, а капіталістам на втіху. А в тім ми собі не відмовимо навести один приклад, що свідчить про народний, так-би мовити, зміст „нашого дня“.

На вулицях шумно й гамірно.

Це вже не лави демонстрантів, а просто робітничий люд, що вийшов відпочити й розважитися.

Кіно і театри для робітників даремно.

По всіх робітничих клубах повно, як ніколи. Там вечори спогадів, спогади недавньої боротьби чергуються з музично-художніми виступами. Робітники святкують свій день³).

Святкували тисячі трудящих. Подумайте лише собі:

Одна по одній вливаються на Червону площу організації трудящого люду.

Ось робітники з машинобудівельного заводу ім. тов. Раковського; обвітрені, мужні обличчя, мускулясті руки, радісне чоло...

Ось — тисячі робітників велетня Червонозоряного рафінадного заводу.

¹) „Радянське життя“, — ч. 111

²) „Радянська Думка“, ч. 31.

³) „Наш Путь“, ч. 34 (1972).

Кустарі, комунальники, робітники освіти, друкарі, будівельники — всі вони будівничі нового життя.

І діти: маком цвітуть. Червоне так і хлюпає з них: прапорці, одежа, обличчя...

Приєднують свої дзвінки голоси до загального хору...

Жовтень наш Жовтень вріс у наш побут, Жовтнем ми живемо із дня в день... Через роки руїн і голоду Жовтень зажеврівся новими днями, новим розцвітом...

Восьмий Жовтень дав право на нормальну працю, на відпочинок, на радість життя. Восьмий Жовтень — щабель до соціалізму, щабель міцний, одностайно пройдений.

Від цього радісне чоло, від цього — невичерпана енергія струмиться в очах...¹⁾

І до цього загального піднесення, коли хочете, прекрасно йде такий витяг — „Жовтень — щабель до соціалізму“, — з Першомайської газети.

ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ

Перша могутня установка гідроелектростанції в самому м. Первомайську, обчисленої на обслуговування так міської промисловости, як і сільсько-господарських потреб околиць селянства.

Передбачена з весни установка 5-ти районних гідроелектростанцій частково мусить охопити собою гірничі багатства Первомайщини.

Установка Олександрівської гідроелектростанції в селі Олександрівці, Первомайської округи, зросить південну частину Первомайської округи, що бідна на воду й часто страждає від посухи, нарівні з Одеською та Миколаївською округами.

Провадиться дослідження середнього пливу Буга, що заховає в собі до 50 тисяч кінських сил енергії, яка чекає свого хазяїна, щоб перетворити Первомайську округу в джерело світла, енергії та руху, що зможуть не тільки обслужити себе цілком, але й примусять крутитись машини таких міст, як от: Одеса, Миколаїв, Зінов'ївськ, Умань і Балта.

Зріст економіки, багаті перспективи, колективна творчість у хазяйнуванні та гарні наслідки його свідчать про міцність та непохитність Робітниче-Селянської держави²⁾.

Правильно! А все тому, що — за Кошисткою з п'єси Куліша „97“: — „власть наша, бідняцька, робоче-селянська“...

¹⁾ „Ілуг і молот“, Суми, ч. 203.

²⁾ „Селянська газета“ ч. 149.

*

Село. Розкидане, прикрите солом'яними стріхами. Чи воно спить, чи воно живе? І коли марить, то чим і про що? А коли згадує, то як?

Довго ми ярмо терпіли
І корилися царям.
Довго, довго ми молились
„Всемогутнім“ тим богам...,

так сількор „Радянської Волині“ характеризує минувшину села.
Потім —

— Враз — ввірвалась наша віра,
Ми царів своїх змели.

Одначе і цього мало було. Воля зразу не прийшла, бо „зробили ми не вмiло: зразу влади не взяли“. Щоб вибороти і владу, і волю, селові довелося вести довгу боротьбу. Тепер, коли перемога на нашому боці, тепер —

Скоро вже комуна ясна —
Новий світ до нас прийде,
Бо свідомість серед маси
З кожним днем росте, росте.

Отож і не дивниця: („бо свідомість серед мас з кожним днем росте, росте“) резолюція селян с. Домбалівки на Бердичивщині, а саме:

— „Обмінявшись думками про політику Радвлади та роботу партії на селі, — збори ухвалили:

— „Ми, селяни с. с. Домбалівки та Фридрова, разом з робітниками І-ої гарбарні та представниками від Червоної армії кажемо, що політика радвлади й партії на селі нас цілком задовольняє. Шлемо палкий привіт утисненим робітникам і селянам капіталістичних країн та прокляття буржуазії.

Хай живе радянська влада!“¹⁾.

Від резолюції, що „політика партії нас задовольняє“ до віри у „всемогутніх богів“ віддалення надто велике, щоб його не примітити. Справді, чи не правду сказав селянин Кудеря у своєму селі Будьоновці 8-го жовтня:

— Товариші! Замість гармат, що перевозили по нашій землі білі, радянська влада перевозить трактори!

І чим Кудеря має пом'янути старий порядок? Хіба тим, що він якимось чудом лишився сам один живим з усієї розстріляної білими сільської ради²⁾.

¹⁾ „Радянський Шлях. — ч. 122.“

²⁾ „Наша Правда“ — ч. 99.

Або чим, наприклад, можуть згадати стару владу селяни Солдатського виселка Апостольського району на Херсонщині. Ви тільки вчитайтесь в оце — о:

— „Наш виселок Солдатський, Апостольського району на Херсонщині вже існує 85 років, а школи весь час не було. А тепер селяни побачили в себе школу, що збудувала їм Радянська влада.

8-го Жовтня ми святкували день закінчення будівлі нашої школи... було урочисте засідання, школу відкрито і названо іменем „8-х роковин Жовтневої Революції“. Селянам це свято дуже подобалось... а старі діди, так ті зовсім були захоплені святом.— 85 років існує виселок, а такого свята ще не було!“ ...—

на кожному кроці було чути такі розмови, — пише з цього приводу якийсь Василь¹⁾.

Наївно, скажете! Ну то що, хай буде наївно. А в тім зверніться у минуле. Візьміть оцей Солдатський виселок. Напевне, діло було так. Відслужили солдати царю-батюшці чимало, „і в походах побували, і Туреччину повидали“, потім їх оженили гуртом, дали землі — живіть! І жили. Що то було за життя? — Ясно.

Або от вам Волинь, колишня „вотчина“, здається, єпископа Євлогія, відомого чорносотенця й погромщика. Дичавина, чагарники, болота, піски і безпросвітня темрява та невилазні злидні. Газета „Радянська Волинь“ наводить приклад Олевщини. До Жовтневої Революції на Олевщині було 12 паракхвіяльних шкіл з 12 учителями. В них училося щось 500 учнів. А тепер Олевщина має 41 школу з 68 учителями, з них 2 семирічки. По цих школах вчиться 3.500 учнів. Крім того, є 40 лікнепів, де вчиться 1.500 дорослих селян. Є також 32 хати-читальні та сельбуд, які що-дня одержують 720 примірників газет. Самі селяни Олевщини передплачують ще 217 примірників. Є досягнення і в охороні здоров'я. Колись у м. Олевську була одна участкова лікарня з 1 лікарем і 1 фельдшером. Нині там є районна лікарня з 5 лікарями, 2 акушерками і 2 фельдшерами, венеричний диспансер і дитяча консультація. В районі є ще, крім того, 3 лікарні, де працюють 3 лікарі і 6 помічників²⁾.

Ми навмисне взяли куточок глухого Полісся, щоб показати, як Жовтень вплинув навіть на найвідсталіші закутки наші. Прикладом такого-ж зросту села може бути с. Велика-Татарнівка. Почитайте, що пише це село про себе.

СЕЛО ВЕЛИКА-ТАТАРНІВКА ЗА 8 РОКІВ РЕВОЛЮЦІЇ

Як ми жили до революції

Село Велика-Татарнівка, Троянівського району, має біля 600 дворів та 2.500 чол. населення.

¹⁾ „Красний Горняк“, ч. 123.

²⁾ „Радянська Волинь“, ч. 240 (385).

За часів царату селяни жили дуже бідно. Більше половини їх були малоземельні, або не мали землі зовсім. Працювали вони на панів та на попа. Заробляли по 10—15 копійок у день. Де-хто йшов на заробітки до Житомира й Бердичева.

Пани Пушкини й піп Рябчинський знущалися з селян.

Вигнали панів

Коли-ж року 1917-го спалахнула революція, зруйнували селяни панський будинок і вигнали панів. Гадали, що на цьому край.

Але хутко об'явився в Києві гетьман Скоропадський. Пани з загонами офіцерні повернулися в село й нагаями примусили селян одбудувати панський будинок. Піп підтримував панів.

Радо вітали Радянську владу

Прийшли більшовицькі загони. Радо вітали їх селяни. Лише де-хто побоювався, щоб пани не повернули знов.

1920 року була вже в селі хата-читальня. Більшість селян цікавилась її працею.

Після короткочасного панування поляків у село надіслано гарних робітників. Селяни допомагали їм установити на селі новий лад, свідомо виконували всі податки.

Заклали Комнезам — допомогли бідноті

Незабаром заклався Комнезам. Він об'єднав понад 100 незаможників і взявся за розкуркулення села й поліпшення добробуту бідноти.

1921 року розбили панську і куркулівську землю на 80 участків і розподілили їх поміж незаможниками. Гурток вийшов на одруби.

Від попа землю і хату теж одібрали.

Піднесли господарство, подбали про освіту

Згодом відкрили кооператив і прокатний пункт. Запровадили чотирьохпілля. Де-хто вийшов на поселок.

В колишньому панському будинку — тепер міститься чотирьохрічна школа, що її хутко мають перетворити на семирічну. В колишньому попівському будинку — канцелярія сільради та комнезаму й театр. Є й хата-читальня.

Колись до школи ходило 40 дітей, а тепер — 120... В лікнепі навчилося грамоти 80 дорослих селян.

Позбуваємось релігійних забобонів

Селяни починають потроху кидати церкву й попа та більш прислухаються до представників Радянської влади.

Селяни задоволені, що влада пеклується про їхній добробут, встановлює революційну законність і зменшила податок.

Середняки об'єднуються з незаможниками для спільної праці.

Цікавимося газетами

З охотою читають селяни газети „Радянська Волинь“ і цікавляться в ній „порадником“. Часто вказують сільській владі на ті чи інші заходи, що їх газета радить, вимагають переведення їх у своєму селі.

Словом, Жовтнева революція вирвала наше село з лещатів темряви й веде його до кращої будучини¹⁾.

* *

Таких сіл у нас не одно й не два, їх сотні й тисячі. І вони аж за революції уперше побачили, що є якесь інше життя, зовсім неподібне на те, яким вони жили досі. Їм, як то кажуть, тепер розвиднілось. І їм стало ясно, що є нові світи, але зовсім не ті, що про них говорили попи з церковних амбонів.

— „Справа не в богові, а в руках та в голові“.

Але для нас важливе те, що кожна річниця Жовтневої революції втягає до активної роботи все нові й нові села. Зовні воно виявляється в таких формах:

„Це вперше у нас таке велике свято“.

„На великдень у церкві стільки не бувало людей“.

— „Минуле свято показало, що завоювання Жовтня на селі селянство зрозуміло в повній мірі“.

— Можна напевне сказати, що свято 8-х роковин Жовтневої революції, яке оце врочисто відбулося в селі Плисках, є перше в історії нашого села,—пише сількор Ніженського „Нового Села“.

Чому перше? Тому, очевидно, що партія і радянська влада в цілому чим-раз ближче й ближче підходять до села. Тут відбувається той процес, про який колись нагадував тов. Ленін, а саме — селянство починає наочно переконуватись того, що керівництво пролетаріату для нього вигідніше, ніж яке інше.

Селянство більше не мовчить. Воно хоче собі сказати слово. В тих самих Плисках на мітингові було таке:

„Селянство великим натовпом стояло коло трибуни. Кожному хотілося цього урочистого дня від широкого серця висловити своє задоволення Радвладою й комуністичною

¹⁾ „Радянська Волинь“, ч. 240 (385).

партією й послати їм привітання; кожному хотілось ще й ще закликати масу, що тягнеться ще в хвості, до єднання, до міцного єднання робітництва з селянством.

Тільки й чути було, навіть з уст сивих дідів:

— Дайте й мені слово!

— І я хочу сказати... розділити радощі..., подякувати за визволення...¹⁾

Село визволилось. До пізнання цього факту воно приходить поступнево, поволі. І першим кроком його є бажання висловитись, сказати якесь своє слово.

Сотні років село мовчало, говорити йому не дозволялось, а надто про свої потреби, про свої злидні. Тепер воно говорити може. Декому з-за кордону це не подобається, але про смак, як кажуть, не сперечаються: не подобається — й не треба. А нам подобається. — І ми кажемо, що Жовтень збуджує села, що спали тисячолітнім сном.

— „Не так бучно відбули ми своє свято,— пишуть з с. Малої Кошелівки на Ніженщині,— як то буває по містах та великих селах... Але почуття радості, урочистості й задоволення зі свого свята було в нас не менше, як і там“.

Нам дорога ця радість. Нам дорогі ті побажання й ті надії, що село виявило їх в день Жовтневих свят. На зло ворогам, „наперекір стихіям“, Жовтень міцнішає. Він вростає в побут, він освітлює шляхи. І знов таки підкреслюємо, що це не казенна реляція, а саме життя. Десятки нових шкіл, сотні лікпунктів по ліквідації неписьменности, пам'ятники Вождю, нові заводи, дитячі захоронки, будинки відпочинку, лікарні і так далі й таке инше—от чим трудящі маси ознаменували Восьмий Жовтень.

Приймемо це, як подарунок визволеної праці, як символ того, що нарешті ті, хто був нічим, тепер стають „усім“.

В день Жовтня маси зливаються в одно монолітне ціле. Поет це яскраво висловив, коли сказав:

Іду в строю. Знамена кров'ю
цвітуть і підіймають дух.
Мене нема, я — кожне слово,
я — кожні очі, кожний рух.

А над цим усім іде „наш день“, іде наш Жовтень, іде наша перемога. Хай напереді чекають нас нові битви, нові іспити, бо боротьба далеко ще не закінчена. Проте ми віримо, що й остання перемога буде наша і що прийде „наш день“ для всіх поневолених, для всіх рабів капіталу, як він прийшов для нас.

¹⁾ „Нове село“ ч. 5.

В. ДЕСНЯК

Зігзаги націоналістичної контр-революції та боротьба за Жовтень на Україні в 1917 р.

ЛІТЕРАТУРА Й МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ¹⁾

Одсвяткували ми вже восьму річницю Жовтня. З Жовтневих днів 1917 року тільки й почалася на Україні гостра й затяжна боротьба за український Жовтень. І треба правду сказати, що історія цієї боротьби, як і взагалі революції на Україні, надзвичайно бідно нами опрацьована. У нас власне нема навіть жадної хрестоматії з історії українського Жовтня (на зразок хоч-би хрестоматії Піонтковського, про Жовтневу боротьбу в Росії), жадного підручника (за винятком коротесенького конспекту М. Яворського) чи звичайної збірки матеріялів з календарем подій, що могли-б стати в допомозі як по вивченні цього тернистого шляху революції на Україні, так і по відновленні та вивченню тих численних подій, що характеризують жовтневий шлях на Україні.

Про Жовтневі події на Україні писати треба, — писати мусимо. Недарма бо тов. Затонський, подаючи в минулому році свої спогади

¹⁾ Подаємо покажчик праць та матер'ялів по історії революції та контр-революції на Україні в 1917 та початку 1918 р.р.:

I.

М. Яворський. — „Революція на Україні в її головніших етапах“; його-ж — „До історії КП(б)У“ (зб. „Окт. революція“). М. Равіч-Черкаський — „Історія комуністичної партії України“. Евгения Бош — „Национальное правительство и Советская власть на Украине“. І. Кулик — „Огляд революції на Україні“. Сергій Мазлах і Василь Шахрай — „До хвилі“. Скоростанський — „Революція на Украине“. М. Рафес — „Два года революции на Украине“; його-ж — „Накануне падения гетьманщины“. А. Золотарьов — „Из истории центральной Украинской рады“. В. Затонський — „Жовтневий переворот у Києві“ „Вісти“. „Коммунист“ від 7/XI 24 р. Його-ж — „Вир“. Ю. Крейзель — „Профессиональное движение и Австро-Германская оккупация“. Г. Лалчинський — „Зародження рад. влади в одному з міст українських“ (Черв. Шл. № 1—2—25 р.). „Летопись революции“: спогади, статті, некрологи то-що від 1 до 15 числа журналу. Систематичний покажчик матер'ялів по журналу див. в № 5—6 за 1925 р. „Летопись революции“. „Дело членов ЦК УПСР Голубовича, Петренко, Лизановского, Часныка, Ярослава и др.“. — Стенографический отчет под редакцией Д. Мануильского и Дукельского.

II.

В. Винниченко — „Відродження нації (історія української революції), частини I, II. Павло Христюк — „Замітки й матер'яли до історії української революції 1917—1920 р.р.“

про Жовтневі дні в Києві закликав взятися нарешті за історію української революції та контр-революції¹⁾. І бере небезпека, що голос тов. Затонського довго ще буде „гласом вопіючого в пустині“. Проїшов рік від того часу, а чогось солідного з історії української революції або хоч - би з історії Жовтневої боротьби на Україні у нас ще й досі нема. Доки що чуємо лише обіцянки, але „Уліта єдет, когда то будет“. Сумно, дуже сумно. І тому знову хочеться порівняти сумне становище УСРР в цьому відношенні з блискучим порівнюючим становищем РСФРР. Там систематизовані збірники, праці окремих діячів, друковані архівні матеріали, хрестоматії і добре поставлені спеціальні журнали. А в нас не тільки що детального науково-марксівського розбору та оцінки нема на окремі події, але навіть характерніші, найяскравіші з них ще й досі не зафіксовано, матеріалів до них не зібрано — немає навіть систематизованої фіксації хронологічно хоча-б важливих фактів. Коли доводиться кинутись до вивчення історії революції на Україні та зокрема Жовтневих подій, то зразу зустрічаємося в надзвичайною бідністю друкованих джерел.

Зупиняючись на тому, що є в цьому відношенні з нашого радянського боку, доведеться назвати кілька брошур, виданих незадовго після Жовтневих подій на Україні, та різні спогади про них, розкидані по газетах та журналах. Перш, ніж згадувати брошури та історичні праці з нашого боку треба вказати на такі радянські джерела до вивчення революції 1917 р. як київські газети „Соціал-Демократ“ та „Пролетарская Мысль“ за 1917 рік. Вони відбивають погляди пролетарського авангарду України, що в хаосі контр-революційних націоналістичних зігзагів виявлялися досить яскраво, не зважаючи на те, що сили більшовиків були дуже малі. Ще більш важливими й цікавими джерелами є ті праці, що їх написано пізніше. В них ми бачимо тодішню більшовицьку оцінку минулого й перспективи дальшої роботи. До таких джерел відносимо брошуру

т. І, П; його-ж „Провина перед українською революцією“ („Борітеся — Поборете“ № 5); його-ж — „Українська дрібна буржуазія в українській революції“ („Борітеся — Поборете“ № 4). Мих. Грушевський — „Ілюстрована історія України“ (50-та тисяча К 1918 р.) його-ж — „На порозі Нової України“ його-ж — низка статтів в різних журналах (Л. Н. В. то-що за 1917 — 18 р.р.). Дм. Дорошенко — „Мої спомини про недавнє минуле“ (1914 — 1918 р.р.) часть II, III. його-ж „До історії 1918 р. на Україні“ (Хлібороб. Укр.). Ол. Шульгин — „Політика“. А. Ніковський — „Як повстала Скоропадщина на Україні“. Ол. Саліковський — „Нова Україна“. А. Маргонін — „Україна и политика Антанты“. Ол. Бантиш-Каменський — „До історії козацького руху на Україні“. „Хліборобська Україна“ Відень — Збірники №№ 1 — 5: статті і спогади про куркулячий рух на Україні В. Ліпинського, С. Шемета, Дм. Дорошенка, Скоропадського та инш. „Украинская Жизнь“ 36. 1918 р. за ред. О. Саліковського; є там ст. Єфремова „На повороті“. „Укр. Жизнь“ №№ журн. за 1917 г. „Южное Дело“ 36. I, II. Там є статті М. Балабанова по питаннях революції на Україні, а також инші матеріали. Л. Н. В. — №№ за 1917 — 1918 р.; в кн. XII за 1918 р. є стаття Любинського „Як прийшли німці на Україну“. Ів Мазепа — „Більшовизм і окупація України“.

III.

Архівні матеріали: Справи Центральної Ради в Київ. Муз. Революції; газети й особливо „Вісти з Укр. Центральної Ради“ за 1917 р. Вістник Генер. Секретаріату і т. д. там-же.

¹⁾ Див. „Коммунист“ „Вісти“ від 7/XI 24 р.

Євгенії Бош „Национальное правительство и советская власть на Украине“, Скоровостанського „Революція на Україні“, Сергій Мазлах і Василь Шахрай — „До хвилі“ (Що діється на Україні і з Україною), І. Кулик — „Огляд революції на Україні“, М. Рафеса — „Два года революции на Украине“ та його - ж „Накануне падения гетманщины“, А. Золотарьов — „Із історії Української Центральної Ради“ і т. д. Надзвичайно цінні матеріали розкидано по блискучих спогадах тов. Затонського, що вміщалися в газетах (переважно „Комуніст“) та в збірниках („Жовтневий Збірник“, „Октябрьский переворот“ то що), а також вказати на дуже солідну працю т. Равіч-Черкаського „История коммунистической партии Украины“ та конспект М. Яворського „Революція на Україні в її головніших етапах“. Коли додати до цього ті числа журналу „Летопись революции“, де вміщено де-які документи, розвідки та спогади учасників революції на Україні, а також „Дело членов Центрального Комитета Украинской партии соц.-рев. Голубовича, Петренка, Лизановского, Часника, Ярослава и друг. Стенографический отчет под редакцией Д. Мануильского и Дукельского“, — то можна сказати, що оце й усе з нашого боку про українську революцію та контр-революцію 1917 — 1918 років, а відтак і про історію українського Жовтня.

Критично розглядати назване це значить писати історію революції. Цього зробити в журнальній статті неможливо, отже доведеться дати лише загальну характеристику названих джерел, як також і джерел з протилежного боку, про які буде сказано нижче.

Перш за все треба зазначити, що такі брошури, як покійної Євгенії Бош, Скоровостанського, Шахрая та Мазлаха і інших — писалися не для „історії“. Їхня установка була — дати відповідь на актуальні тоді питання розвитку української революції, її особливостей, на питання тактики пролетарського авангарду і т. ін., що виникали серед трудящих у момент жорстокої боротьби за український Жовтень. В них є природні для того часу помилкові оцінки тих чи інших явищ, помилки що до висновків, освітлення то-що. Все це зараз самим життям уже з'ясоване, виправлене і тому треба тільки використовувати ті джерела для вивчення історії та виховання нового покоління. Особливо чимало знайдемо помилок в брошурах Скоровостанського, Шахрая та Мазлаха. Автори їх, перебільшуючи значіння національного моменту в революції на Україні, переоцінюючи роль селянства в ній, природно робили хибні висновки і ці їхні націоналістично-селянські ухили яскраво відбилися в їхніх брошурах. В брошурі покійниці Євг. Бош ми бачимо недооцінку національного руху, неправильне його розуміння в окремих моментах. Так само помітні недооцінка селянської стихії та перебільшення політичних сил і здібностей української дрібної буржуазії.

Брошури Кулика, Рафеса, Золотарьова то-що — це вже пізніші спроби характеристики й оцінки моментів з історії української революції. Проте автори цих праць, очевидно, лише частково базувалися на перевірених документах, а більше на власних спостереженнях, тому вони й мають неточності, помилки, а де-які з них шкутильгають у відношенні правдивого освітлення навіть фактів. Це скоріше не цілком звірені з документами спогади. Ось через що і довелося

тов. Затонському виступати зі спростованням де-яких твержень А. Золотарьова, а т. Равіч-Черкаському виправляти помилки І. Кулика. Зупиняючись на працях Равіч-Черкаського та М. Яворського, треба зазначити, що скільки перша ґрунтовно й докладно дає систематичний виклад лише історії КП(б)У, стільки друга дає — правда, дуже коротко й схематично — вірну канву для вивчення й опрацювання історії української революції та контр-революції.

Як бачимо, літератури й джерел з нашого боку не дуже багато. Пояснювати цей факт лише нашою більшовицькою скромністю не можна, як не можна цього пояснити й браком часу для цієї роботи та відсутністю відповідних людей. Головна, на мою думку, причина цього полягає в тому, що ми ще й досі не оцінили того значіння, яке має минула боротьба на Україні для виховання нового пролетарського покоління нових борців, що ми досвідові боротьби за український Жовтень не надаємо належного виховавчого значіння. Другою причиною, що впливає з першої, є брак відповідної організації й постановки роботи в цій справі. Так чи інакше, але в справі обліку та фіксації досвіду нашої Жовтневої боротьби ми вже тепер гостро відчуваємо свою скромність.

Та цього не можна сказати про протилежний нам стан наших ворогів, керівників націоналістичної контр-революції та ідеологів дрібної й середньої української буржуазії. Це цвіт так званої старої української інтелігенції, що починаючи з 1917 року мала надзвичайно багато засобів для того, щоб поширювати свої ідеї та погляди на революцію і дуже багато дозвілля, починаючи з 1918—1919 р. р. (на еміграції хоча-б), для того, щоб дати своє освітлення історії революції на Україні. Вони немало списали паперу на різні історії, розвідки, брошури, статті, мемуари то-що. Немає нині фактичної змоги перелічити достотно всього написаного ними про українську революцію та їхні контр-революційні діла. Доведеться назвати лише кілька авторів з різних угруповань націонал-буржуазного табору та їх праць.

Але перед цим треба відзначити, що українська, як вона любила себе називати, „культурна демократія“, що не була ніколи справжньою демократією, постаралася замести дійсні документальні сліди своєї роботи. Ми говоримо про архіви Центральної Ради, Директорії та їх органів. Де вони? Куди вони рознесені? Де вони закопані? Доводиться констатувати, що культурні діячі з документальними свідками своєї роботи поводитися не по-культурному. Залишилися тільки газети й інші писання тодішнього часу — „історії“ — писані під п'яну від політики голову та на еміграції — на похмілля після поразки. Починаючи від майже комуністів а la Винниченко й кінчаючи гетьманцями, кожен з діячів національного блюзнірства написав або пише чи то історію, чи то мемуари. Емігрантське дозвілля дуже сприяє цій роботі. І треба зазначити, що всю націоналістичну писанину не використано як слід. Раніш, кілька років тому, було не до того. Але нині настав час, коли націоналістичні „откровения“ хоча-б у виїмках треба винести перед широкі маси, щоб вони побачили брудну задрипану контр-революційну білизну, що в добу революції прикривалася народницькими, ба навіть „соціалістичними“ шатами. Націоналісти, очевидно, дотримувалися того, що казав про історію М. Драгоманов:

історія тим ніколи й не вчить, що її запізно дають людям". Вони спішили писати й писали...

Нам можуть закинути, особливо ті, котрі соромляться тепер своїх колишніх діл, що ми риемося в старій білизні, як тепер люблять інколи висловлюватися; нам можуть навести й старовинну рабську приказку: „Кто старое помянет — тому глаз вон!“, — але ми, пам'ятаючи завжди про класову боротьбу й інші добре відомі речі, будемо додержуватися пролетарської перелицьовки цієї приказки: „Кто старое позабудет, тому оба глаза вон!“

Почнемо - ж убо з початку. Ще в 1918 р. вийшла „Ілюстрована історія України“ (50 тисяча, Київ) дуже видатного історика й голови Української Центральної Ради проф. М. Грушевського. Цю свою працю автор закінчив історією революції на Україні, відвівши для неї аж 30 сторінок! (ця історія охоплює події до часу окупації України німцями). Він же написав безліч статтів з цього - ж приводу по різних журналах та брошуру „На порозі Нової України“¹⁾. Це був, здається, перший „історичний виступ“ про історію революції на Україні. І само собою розуміється, цей виступ на народницько-націоналістичній підкладці має всі дані до того, щоб вважати його за документ, який, по - перше, підкреслює наукову „об'єктивність“ автора, а по - друге, показує, як революцію на Україні з жорстокою класовою боротьбою, — представники „громадянства“ й керівники дрібно - буржуазної політики уявляли собі, або хотіли показати іншим, за звичайну національно - буржуазну революцію в ідилічних фарбах, що, мовляв, раз - у - раз порушувалися розбишацькою анархією, тоб - то виступами пролетаріату та біднішого селянства за проводом більшовиків. В „історії“ М. Грушевського ми бачимо й „відповідну“ оцінку жовтневого перевороту в Росії та жовтневих виступів пролетаріату на Україні. Історикові ходило головне о те, щоб довести, що виступи пролетаріату та біднішого селянства за проводом більшовиків проти Центральної Ради були „війною поміж москалями та українцями“. Даремно силкувався професор! Значно цікавішою вийшла уже не „об'єктивна“ (бо „гадки - ж і мрії“) брошура — „На дорозі до нової України“, написана після повернення Центральної Ради до Києва з німцями. В ній автор головним чином розвиває свої „гадки та мрії“ що до перспектив національної української держави. В ній ми бачимо спробу М. Грушевського з'ясувати собі й „громадянству“ суть національного руху, як підвалини до утворення української держави з широкою сферою впливу на Сході і з орієнтацією на імперіалістичний Захід. Говорячи про створення національної буржуазії та промисловости, автор трохи - трохи не доскочив до українського імперіалізму. Проте його помилкові концепції життя по - своєму виправило. Вони залишилися, як сліди колишніх „мрій“, і з цього історичного боку мають де - який інтерес. Другим виступом будемо вважати виступ „майже комуніста“ В. Винниченка з його чотирьохтомовою історією української революції: „Визволення Нації“. Ця „історія“ Винниченка є одним із численних політичних і авантурних зігзигів цього політика — від революції до контр - революції. „Визволення націй“ — це на

¹⁾ „На порозі Нової України“ (Гадки та мрії), Київ, 1918 р.

перший погляд ніби - то зафіксоване каяття перед трудящими України не тільки від імени автора, не тільки від його партії, що розлетілась до щенту, але й від всього націоналістичного болота. Без жалю він шельмує хutorянських політиканів — в тому числі й себе. Та тільки на перший погляд. Бо за ним, за болотом, він все - ж залишає значіння „соли“ суспільства українського і робить наскоки на політику пролетарського авангарду — більшовиків. Та й зрозуміло. Як - же, мовляв, лаяти більшовиків і не лаяти дрібно - буржуазних повалених життям політиків, чи навпаки. Тим більш цікаві деякі місця з його „історії“, де він, захоплюючись „одвертим“ каяттям, наводить „перли“ контр-революційної діяльності Центральної Ради, її урядів і т. д.

Після Винниченка спішно випустив у світ свої „Замітки й матеріали до історії української революції 1917 — 20 р.р.“ Павло Христюк, що тоді ще недалеко відійшов від свого ідейного вчителя проф. М. Грушевського. Він (П. Христюк), виступаючи з своєю роботою, користувався досить таким чудернацьким методом в своїй праці. Історія, на його думку, це — „вишукування дорогих перлин з загального шумовиння“¹⁾, а все, що мало місце в революції на Україні так - би мовити було необхідне, було тим, чого „не преїдеши“. Виходячи вже з таких поглядів, він природно на протязі всіх своїх томів „заміток“ силкувався довести наперекір хоча - б Винниченкові (!), що і Центральну Раду і її уряди та політику всієї „української революційної демократії“ зробили контр - революційними (контр - революційности їх він не визнав!) не хто инший, як більшовики. Це лейт - мотив усієї його праці. Моргаючи на Москву, всіма засобами силкувався П. Христюк довести, що без більшовиків революція на Україні розвивалась - б як по маслу, аж до встановлення „трудової“ диктатури. Факт той, що між П. Христюком та В. Винниченком з приводу „Визволення Націй“ й „історії“ укр. революції відбулася перепалка на сторінках „Нової Доби“ та „Борітеся — поборете!“ П. Христюк захищав від Винниченка українську „революційну“ демократію!

Цікаво те, що кожне угруповання націоналістично - буржуазного табору висунуло своїх істориків або мемуаристів. Навіть Петлюра не залишився без своєї „історії“. Він доручив її написати І. Доценкові, але на жаль цей петлюрівський ад'ютант почав писати „історію“ не з початку, а з кінця всієї петлюриної історії, бо поки що з'явився, здається, четвертий чи п'ятий том про „братерські“ альянси поміж Петлюрою й Польщею, що нас нині менш цікавить.

Всі перелічені „історії“, це — „історії“ з претензіями. Крім них, є сила спогадів, мемуарів та иншої писанини. Почнемо справа — Павло Скоропадський. Він у своїх спогадах описує не тільки своє гетьманування, але й свої спостереження та „вражіння від революції на Україні, починаючи з весни 1917 р.“. Характерні є там моменти, бо бувший гетьман не маскується демократизмом. До гетьманських - же мемуарів по ідеології можна приєднати й мемуари та статті його міністра Дм. Дорошенка. В цих спогадах ми на прочуд зустрічаємо надзвичайно багату одвертості та спростовань на брехні націоналі-

¹⁾ „Борітеся — поборете“ Закорд. орган УНР № 5. Грудень 1920 г. П. Христюк — „Провина перед українською революцією“.

стичних політиканів що оперували ними проти більшовиків. Дм. Дорошенко цинічно, але без брехень говорить правду так, як він її розуміє. До цієї-ж категорії відносимо писанину В. Ліпінського та С. Шемета про історію української демократично-хліборобської партії та хліборобського руху. Ол. Бантиш-Каменського, що написав брошуру „До історії козацького руху на Україні“. Що, правда, в цій брошурі багато білогвардійських хвастощів, багато брехні, але є й виляпана, мимоволі можливо, правда. Це пише авантюрист і за псевдонімом „Бантиш-Каменський“, прочитавши брошуру, можна побачити відомого гетьманського ад'ютанта Полтавця-Остряницю, який саме захожувався біля організації „вільного козацтва“. Далі можна нотувати писанину європеїзованих ідеологів українського куркуля та майбутньої буржуазії — Ол. Шульгіна, А. Ніковського, С. Єфремова та інших українських кадетів чи то пак есефів, що їм не вистарчало лише національної великої буржуазії. Близький їм по ідеології адвокат єврейської інтернаціоналізованої буржуазії на Україні А. Марголін випустив свої записки „еврея и гражданина“ — „Украина и политика Антанты“. І, нарешті, багато інших, як прикладом М. Любинський (Як прийшли німці на Україну“), М. Балабанов (див. „Южное дело“) то що, що писали під час горожанської війни на Україні.

Букет, як бачимо дуже рясний, різнокольоровий. До нього треба додати ще написану на емігрантському дозвіллі брошуру І. Мазепи, „Більшовизм і окупація України“. Це вже є спроба „соціал-демократа“ з цифрами та фактами по-науковому довести, що Україна, мовляв, не доросла до більшовизму (тоб-то до влади трудящих — диктатури пролетаріату). Через це вихаластаній марксист і приходиться до висновків, що радянська влада на Україні є насильно насаджена рукою „Червоної Москви“ і, таким чином, Україна залишається під окупацією московського більшовизму. Життя дало найкращу відповідь на ці висновки Мазепи, тому й не будемо зупинятися на цій брошурці, тим більш, що т. Равич-Черкаський в своїй „історії КПУ“ відповів на це. Хоч як силкувалися „культурні“ політики замаскувати в гучні фрази контр-революційні свої діла, та проте марні їх силкування. Уже наведені джерела дають змогу в світлі сучасної дійсності відкрити зрадницьке покривало та подивитися на брудну суть політиканства діячів куркулячо-буржуазної державности. Коли-ж до переліченого додати таких свідків того часу, як націоналістичні газети („Робітнича Газета“, „Народня Воля“, „Нова Рада“, „Вісти Генерального Секретаріату“, „Вісти з Української Центральної Ради“) та інші їхні друковані органи, той вони можуть де в чому допомогти при вивченні історії революції на Україні, починаючи з 1917 року.

Хоч як силкувалося націоналістичне міщанство напустити туману, хоч як нищило архіви з документами про свою діяльність, все одно і те що є та що далі буде виявлятися показує нам їх оголеними в усій брудній контр-революційній голізні.

Нижче доведеться зачепити лише де-кілька моментів з так званої „добі центральної Ради“ в довгій революційній боротьбі на Україні, користуючись новими джерелами та невикористаними ще документами.

„У НАС, СЛАВА БОГУ, Є ЦЕНТРАЛЬНА РАДА“

Ця крилата фраза з уст колишнього бундовця, М. Рафеса, була сказана ним на одному з засідань Центральної Ради, коли обмірковувалося жовтневі події в Росії. Вона дуже характерна й не тільки для того моменту, але й взагалі для цілої „добы Центральної Ради“, тоб-то доби національно-буржуазної революції на Україні.

Бо Центральна Рада в ту добу на перший погляд була центром політичного життя, політичної боротьби на Україні. Це вона, об'єднуючи так звану українську „революційну“ демократію в єдиний національний фронт, скеровувала національний рух, як протиставлення більшовизму.

Бажаючи за всяку ціну урятувати авторитет Центральної Ради, показати її діяльність з революційного боку, (хоч Центральна Рада була й „безбока“ у відношенні революційности) П. Христюк писав: „Центральна Рада була нічим іншим, як відбитком революційної й класової свідомости українських працюючих мас“¹⁾.

Схарактеризувати так Центральну Раду, це значить за туманною й порожньою фразою заховати думку, яку не можна одверто виставити всім на очі. Центральна Рада, будиши недоношеною дитиною молоді, але дуже численної української дрібної буржуазії відбивала її і особливо куркулячі хитання. Крім того, вона, що-разу могла відбивати й відбивала невиразність середняка що на Україні довший час простував за куркулем. Але хіба ці стани українського суспільства хоч-би й через своїх ідеологів та політиків могли сунути революцію вперед, хіба були вони, чи могли бути основою й виразниками революційности й класової свідомости працюючих мас? Навіть „апологет“ Центральної Ради П. Христюк на своє-ж твердження в цій формі відповів: ні. Розуміється, був і діяв на Україні в революції, окремо від Центральної Ради, і український пролетаріят та бідніше селянство. Вони-то через свій авангард — більшовиків й відігравали першу роль в тому, що революція на Україні не зупинилася на куркулячій державності, а простувала, хоч і з великими перешкодами, до українського Жовтня. Про це мовчать „історики“.

Одною із головних особливостей революції на Україні був, це кожний знає, національний рух. Які соціально-економічні підвалини цього руху, про це ми докладніше скажемо нижче. Тут доведеться лише зазначити, що інтереси українського куркулівства й тільки почасти середняцтва, а також ремісництва лежали в його основі. Через це, і тільки через це, національний рух так широко був підхоплений усім заможнішим, що мало українське село, і, не зустрівши помітного відгуку серед робітництва України, виявився спочатку в нерішучій боротьбі української дрібної буржуазії з великодержавною російською, а після Жовтня був використаний для боротьби з пролетаріатом.

Коли ми зараз розглядаємо український національний рух 1917 року, то ми знаємо (й раніш знали), що не був він вигадкою

¹⁾ Павло Христюк. „Провина перед українською революцією“ „Борітеся — поборе“ № 5, стор. 51.

купки націоналістичної інтелігенції, як це в той час доводили навіть „велико-державні соціалісти“. Це ще не „взаконює“ й історично не виправдує ні форми, в яку вилився цей рух, ні контр-революційних наслідків від нього.

Поскільки він був вихідною точкою боротьби хоч і нерішучої, напівзахованої української дрібної буржуазії з російським імперіалізмом та його прислужниками, хоч-би й соціалістичними, остільки він був явищем об'єктивно революційним. Він допоміг пролетаріату Росії розхитати, а відтак і повалити уряд буржуазії. Коли-ж з цього руху поволі зроблено було прикриття для виступу реакції проти трудящих українських мас, коли цей рух став базою дрібної буржуазії в боротьбі з пролетаріатом та біднішим селянством, — він став і суб'єктивно і об'єктивно контр-революційним. В цьому виявилася між иншим діалектика подій 1917 року на Україні і це характерне дуже взагалі для всієї половинчатости й хитання дрібної буржуазії. Іменно контр-революційним з усякого погляду треба вважати національний український рух з того часу, як українська дрібна буржуазія, всевладно почавши керувати цим рухом, зробила з нього свою базу проти революції і зокрема проти двигуна її — пролетарського авангарду. Що це так станеться, можна було передбачати і передбачалося.

Ще перед жовтневими подіями, як тільки на політичну арену вийшли масово більшовики, з своїми гаслами поглиблення та розвитку революції з усіма впливаючими з цього висновками, найобачніші представники буржуазії, що не були перелякані ходом подій, що бачили загрозу більшовизму, зупинили свою увагу й на українському національному рухові, вважаючи, що він у буржуазних рямцях та добрих руках може бути відповідний момент протиставлений більшовизмові, тоб-то напорові пролетаріату та біднішого селянства. Що це справді так сталося з українським національним рухом, нема чого доводити. Хід подій це найкраще довів, з цим не ховалась і не ховається сама буржуазія. Чим, скажімо, поганий представник буржуазії Корнілов? Хто не знає його позицій в справі визволення пригнічених національностей і т. д. Отже цей самий Корнілов, організуючи наступ на фронт, і підготовляючи ґрунт для свого контр-революційного виступу, дуже „тверезо“ оцінив український національний рух, у військовій з'окрема, з погляду своїх контр-революційних намірів. Він знав, що цей рух треба лише скерувати по певному шляху, щоб загородити ним дорогу до поширення більшовизму серед українського салдатства, якого до речі було тоді біля двох мільйонів і яке в національному русі відіграло величезну роль.

В своїх спогадах колишній гетьман Скоропадський розповідає, як йому доводилося говорити з Корніловим про українізацію війська. Справа війни тоді була тим осьолком, на якому випробовувалось дальшу долю буржуазії: чи буде далі розвиватися революція, (кінець війни), чи вона зупиниться (війна продовжується до переможного кінця). Це добре знали вершки ворогуючих класів — білогвардійці та більшовики. Цим і пояснюється те, що позиція Корнілова, Селівачова та інших генералів що до українізації війська була багатьом незрозуміла. Корнілов (за спогадами Скоропадського) говорив йому:

„Я вимагаю від Вас українізації вашого корпусу“.

„Я бачив вашу 56 дивізію, яка в 8-армії вже частково українізована. Вона чудесно билася в останньому наступі. Тому все, що у таку критичну хвилину може збільшити нашу силу, ми повинні брати. Що-ж до Української Ради, то пізніше все це ми розберемо“¹⁾.

З цих рядків ми бачимо, як верхівка білогвардійщини дивилася на національний рух у війську, як вона хотіла його використати. Що національний рух буржуазія розуміла, як протиставлення більшовизмові, можна ще побачити з багатьох джерел. Чим не характерні, наприклад, рядки Арнольда Марголіна, „ідейного“ агента Антанти, що зачепився за український рух: „Український рух виявлявся найкращим протиставленням („противовесом“) розвитком більшовизму“²⁾. Та й крилата фраза „у нас, слава богу, є Центральна Рада“ дуже характерна в цьому відношенні.

Що вже й говорити про українську буржуазну демократію. На кожному своєму кроці, в кожній своїй газеті кричали вони, в перші часи, про антибільшовизм українського національного руху. Пізніше, виходячи вже з інших міркувань, вони з більшовизму хотіли зробити спеціально „московську анархію“, що мовляв з усіх поглядів „чужа“ для України. На революційні домагання мас українська демократія відповідала основним своїм гаслом: „Спочатку національне, а потім соціальне“.

Цим самим де-які „історики“ (особливо П. Христюк) оперували й може будуть оперувати й далі, щоб довести, що інакше українська демократія чинити не могла, що ті самі більшовики, втручаючись у українську революцію, були її гальмом, причиною ненормального, мовляв, її розвитку. Наростання національної реакції ні в своїх лавах ні по-за ними українська демократія не бачила. Нижче ми на цьому зупинимосся.

Коли-ж ми зупинимосся на позиціях українського пролетарського авангарду, яким і тоді, хоч як це неприємно слухати націоналістам, були більшовики, то перш за все мусимо відзначити ті надзвичайно складні й важкі умови, серед яких цьому авангардові на Україні доводилося гуртувати й вести пролетарські лави до неминучих боїв з буржуазією. Які-ж ці умови? Роз'єднаність між українським селянством і робітництвом, яку ятрила й поглиблювала націоналістична демократія, — по перше; нечисленість робітництва, розкиданість його та деморалізованість під впливом роботи соціал-зрадників (меншовиків, бундовців, укр. есдеків то-що), які на Україні все-таки в перші дні революції в сукупності мали чималий вплив; наявність в робітничих лавах чималої дрібно-буржуазної прослойки, — а звідси нечисленність більшовицької партії, нецілковита її оформленість та відсутність тісного організаційного зв'язку між окремими організаціями по Україні. Це все вкупі й дало можливість Центральній Раді, спираючись на дрібну буржуазію, куркуля та почасти й середняка, творити свої діла.

¹⁾ П. Скоропадський. Уривок зі споминів. Хліборобська Україна кн. 4. — 1922/23 р. Відень.

²⁾ Арнольд Марголін. Україна и политика Антанти, стр. 45.

„У корені помилкове, неприпустиме відношення партії більшовиків до націоналістичної роботи Центральної Ради викохало й зміцнило шовіністів у нас на „шляху“, писала т. Є. Бош, роблячи оцінку роботи більшовиків в 1917 р. На Україні та характеризуючи в цілому вірно особливості української революції¹⁾.

Безперечно, в роботі більшовиків було чимало хиб та помилок. Але тепер не можна повторити на адресу більшовиків того обвинувачення, яке поставила тов. Е. Бош, як не можна не тільки підтримати, але й промовчати обвинувачення А. Золотарьова. З великим натиском він писав: „Більшовики-комуністи давали змогу („предоставляли“) Центральній Раді спокійно розвивати націоналістичну діяльність — агітацію в дусі державного сепаратизму. Більшовики не бачили тієї загрози, що її являла стихія збаламученого українського селянства, робітничі маси не були належним чином підготовлені до боротьби з Радою та її прибічниками“. (Підкреслює — В. Д.). Що правда, у тов. Золотарева, що до тактики більшовиків та напрямку їх роботи, є велика нев'язка. Бо там — же він писав: „що природа Центральної Ради“ була вповні ясною тільки більшовикам.

„Треба було використати, — писав він далі, — той факт, що меньшевицькі угруповання, які то підтримували то ігнорували Раду, шляхом цієї гри, пробували з українських шовіністів викувати загони для боротьби з більшовиками і попали до полону сепаратистів. Більшовики в своїй боротьбі за пролетарську революцію своєчасно не „разоблачили“ соціал-шовіністів Центральної Ради і прогавили („проглядели“) загрозу. В наслідок Рада виграла два-три місяці, щоб підготуватися до боротьби та тимчасово перемогти робітничу класу України“²⁾.

Як бачимо, більшовиків обвинувачується в 7 смертних гріхах. А обвинувачувати заднім числом що-найлегше. Тов. Затонський по окремих пунктах вже давав свої спростовання на „зауваження“ тов. Золотарьова, проте на них треба докладніше зупинитися.

Коли-б більшовики пішли за порадою А. Золотарьова (він тоді цього не радив!) і зайнялися виключно дрібною політикою „разоблачення“ Центральної Ради перед робітництвом, вони напевне загубили-б марно багато часу. Київське робітництво в 1917 році в основному розуміло і Центральну Раду, і її „меншовиствующих“ полонених. А головне — воно за проводом більшовиків бачило й розуміло не тільки Центральну Раду з її прихвостнями. Не в педагогічному бо музеї купчилися тоді головні контр-революційні сили, а в штабі з юнкерами, козаками та іншими контрреволюційними частинами. Більшою, ніж Центральна Рада й головною загрозою був київський контр-революційний штаб, що загрожував не тільки революції на Україні, але й революції всієї Росії. Отже, по-перше, треба було вибирати, куди скерувати й повести нечисленні київські пролетарські сили, проти чого їх об'єднувати, маючи на увазі, що коли більшовики розгортали свою

¹⁾ Евгения Бош. Национальное правительство и Советская власть на Украине. Москва 1919, стор. 23.

²⁾ А. Золотарев. „Из истории центральной украинской рады“ Д. В. У. 1922, стор. 19 — 20 — 23.

роботу, націоналізм вже пустив коріння в селянських масах та війську. Тим більше не могли більшовики до жовтневих боїв повести рішучого наступу на Центральну Раду тому, що проти Ради тоді вела наступ вся російська великодержавна демократія одним фронтом з чорносотенцями та білогвардійцями. Така тактика не усунула-б шовінізму, а навпаки — ще більше роз'ятрила його. Це була-б не більшовицька тактика. Коли-б більшовики повели боротьбу проти Центральної Ради до Жовтня, це зміцнило-б позиції Думи та штабу округи. Тим більш, що Центральна Рада була фактором, який послабляв загально-російську реакцію. Це треба було взяти під увагу. Більшовики це зробили, взявшись до організації військових та робітничих сил на боротьбу з всеросійською білогвардійщиною.

Другий момент. Боротися проти українського шовінізму було треба, але звичайно не тою зброєю, що нею боролися меншевики російськї, есери, бундсвці та інші опортуністи — велико-російським шовінізмом під різними підливами. Більшовики пропагували гасло „самовизначення націй“, але чи могли вони взяти провід над селянською стихією скерувати її в річище пролетарської революції тоді? Не мали вони змоги цього зробити, як не могли стати на перешкоді експлоатації українською дрібно-буржуазною демократією й більшовицького тлумачення гасла про національне самовизначення. Не тут треба шукати більшовицьких хиб, як це робив А. Золотарьов. В основному тактика більшовиків була вірна. Даліші події показали, що більшовицька пропаганда по національному питанню не була марною. Що перешкоджало дійсно більшовикам, — то це, крім зазначених уже моментів, відсутність плановості в роботі, брак організованості, відсутність зв'язку та відсутність міцного керуючого центру у всеукраїнському масштабі. Взагалі, переводити свою тактику більшовикам на Україні в 1917 р. було надзвичайно важко, в умовах заплутаності соціальних і національних відносин.

Отже, характеризуючи переджовтневі позиції більшовиків в революції на Україні, треба зазначити, що в основному більшовики правильно взяли шлях на поборення основної загрози революції — контрреволюційних білогвардійських сил, що купчилися в Києві навкруги київського штабу.

А Центральна Рада? Більшовицьке гасло національного самовизначення вона безперечно використовувала по-своєму, як писав П. Христюк, маючи „тенденцію підмінити момент соціально-економічної класової боротьби моментом національним“¹⁾. Ця тенденція по суті була основою Ц. Р., центральною віссю, навкруги якої з'осереджувалися всі вчинки й діяльність Ц. Р., але цього П. Христюк не говорить. Навпаки, оцінюючи резолюцію IV з'їзду УСД, в якій говорилося, що „більшість У. Ц. Р., складаючись з представників дрібної буржуазії, нездатна через своє класове становище додержуватися послідовної рішучої революційно-демократичної тактики і ухиляється раз-у-раз в бік дрібно-буржуазного націоналізму“, він на цю дуже м'яку, — для ока ухвалену резолюцію, зазначив: „справа була звичайно

¹⁾ Павло Христюк. „Замітки і матеріали до історії української революції“. Т. II 1921 р. Відень.

не в дрібно-буржуазному складі Ц. Ради“, „в ній основне ядро, більшість — і то велика більшість — була щиро народня, дійсно робітниче-селянська-салдатська“¹⁾). Блаженні віруючі. Як-же тоді вона могла протиставити національний рух більшовизмові тоб-то робітниче-селянській революції?

ПЕРЕДЖОВТНЕВІ ВУЗЛИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАКЦІЇ

Більшовики нічого не проспали в головному під час революції 1917 року. Ні в Києві, ні на Україні, ні в Ленінграді. Біло-чорна сотня в штабі військової округи була загрозою пролетаріятові як російському, так і українському. Її треба було в першу чергу побороти, щоб потім взятися за українську контр-революцію, яка ще перед Жовтнем давала буйні паростки і завязувала вузли майбутньої реакції.

Ці вузли завязувалися в самій Центральній Раді, навкруги її та взагалі під її жовто-блакитним прикриттям. Вони завязувалися все тужче й тужче в зв'язку з наростанням класової боротьби по містах і селах України і перед Жовтнем творили міцний ланцюг реакції.

Вище вже згадувалося про те, що справа українізації війська в де-яких білих генералів зустрічала досить таки „прихильне“ відношення. Агенти Антанти українізацією війська дуже цікавилися. Є багато даних про те, що серед українських дрібно-буржуазних політиканів всіх майже гатунків (від ес-деків до Скоропадського) працювали — і не марно — агенти Антанти. Влітку Пелісьє, а потім і проф. Піре через О. Шульгіна вже зондирували в справі війни й „українського війська“ ґрунт, обіцяючи, „молодій Україні“ всілякі блага²⁾). Коли прослідкувати далі за цими прелімінарними переговорами, то дійдемо до таких обіцянок, як підтримка автономії, а особливо мануфактура в китайських портах, що через Сибір її обіцяли приставити на Україну. Партія „антантофілів“ у Центральній Раді була досить впливова, не зважаючи на поголоски про „німецькі марки“. Так ми дійдемо й до франкмасонської ложі Св. Андрія „Молода Україна“, яка була утворена під час першого одвідування Київського масона Пелісьє влітку 1917 року і в якій, за „авторитетними“ свідченнями Моркотуна, перебував і Симон Петлюра, не говорячи вже про братів Шумицьких та інших „теж діячів“. Через руки Шумицьких і проходили антантські подачки „представникам української демократії“. Так і „Робітнича газета“ через М. Порша одержала антантівських 10.000 карбованців (франками!). Навіть Скоропадський поласувався ними, хоч на жаль про це в своїх мемуарах не згадував... А справді було таке.

Плани Антанти зводилися до того, щоб утворити кілька „українських корпусів“ і разом з чехо-словаками та поляками тримати певні ділянки на фронтах для того, щоб „ворушити“ німців.

Отже не даремно взялися за українізацію війська „за прикладом польських легіонів“, як пише в своїй ілюстрованій історії

¹⁾ Там-же.

²⁾ О. Шульгин. „Політика“. К. 1918 р.

М. Грушевський¹⁾. А взялося організувати „українське військо“ спочатку Військове Товариство ім. Полуботко, що потім перетворилося в Український Військовий Генеральний Комітет при Центральній Раді. В ньому то й викохувалися під прикриттям обраних на з'їзді „комітетчиків“ майбутні керовники українського війська — кати української революції. Там, крім сірих „комітетчиків“, засідали й керували „українські“ полковники та генерали, які коли-б не агітація більшовиків серед українського війська, могли натворити багато бід трудящим України. Про це говорить уже самий склад його: Петлюра, Луценко, Пількевич, Павленко, Горемика - Крупчинський, Міхновський, Капкан, Чернявський і т. д., і т. д. Там-же біля нього вертілися й генерали та такі авантюристи, як Удовиченко Шумицький, Сливинський, Присовський, Болбочан, ген. Цесевич і навіть Скоропадський зі своїм майбутнім ад'ютантом Полтавцем-Остряницею. Ці наново перефарбовані генерали, полковники та просто авантюристи під захистом демократичних фраз творили своє діло. Тут, в військових колах, якими так хвалилася Центральна Рада — зав'язувався один із реакційних вузлів. І більшовики не проспали небезпеку. Генерали осталися без солдатів під час рішучих боїв, бо солдатство було більшовиками настільки розагітоване, що переходило на їхній бік, або тримало „нейтралітет“. Військова націоналістично-авантюристичка зграя перша стала реакційним осередком.

В зв'язку зі зростом класової боротьби по селах та гаслами соціалізації землі, хоч і на словах та папері, вже влітку одна з найвпливовіших партій Центральної Ради ес-ефи шукалися з куркульською та здібнішими українськими поміщиками в справі організації охорони „священного права власності“. Проте ні ес-ефи, ні інші партії Центральної Ради не могли, як треба було куркулям, поставити справу захисту їх інтересів. Всі вони фарбувалися гучними лозунгами та соціалістичністю і не гарантували (хоч стиха й обіцяли) захисту інтересів куркуля. А куркулеві загрожував бідняк, що починав все більше освідомлюватися і починав переводити самотужки соціалізацію землі в життя. Отже потрібна була витримана без жадного політиканства організація куркулів. Вона незабаром з'явилася. Це славнозвісна партія українських хліборобів-демократів. Про цю партію мало хто знав. Але про рух хліборобів, що початки дала йому партія і керівництво над ним взяла, знають усі. Партія хліборобів-демократів була дуже симптоматичним реакційним вузлом, що свідчив і кричав кожному про неминучість дуже гострої класової боротьби між куркулем і бідняком в українському селі.

І коли у всеросійському масштабі заснувався Союз Земельних власників, що з ним торгувався селянський міністр Чернов лише про видачу заборони купівлі - продажу земель, то на Україні, крім філій Всеросійського Союзу поміщиків земельних власників, засновано було на початку літа 1917 року партію „Українських Хліборобів Демократів“, центральне ядро якої було на Полтавщині. Провідників для цієї партії знайшлося досить. Шемет, Ліпинський, М. Боярський, Климів, Корнієнко та інші. У Лубнах на першому встановчому З'їзді

¹⁾ М. Грушевський. Ілюстрована історія України (50 - та тисяча). Київ 1918 р.

партії хліборобів було присутніх 1.500 „хліборобів-козаків“ та 20 поміщиків.

Щоб побачити, як плавала Центральна Рада в своєму політиканстві справа наліво, зупинімося на тих позиціях, які ще влітку 1917 року були такі в хліборобів: 1) Суверенність українського народу. 2) Приватна власність, як основа народного господарства. 3) Парцеляція за викуп великих земельних маєтків і т. д. Відтоді виліз на сцену Ф. Лизогуб, що був так-би мовити вищим провідником партії українських хліборобів, їхнім вчителем. Та хлібороби й самі добре розуміли свої інтереси, не ховаючи їх під спудом національної справи. Ось їхні засади:

„Українська національна ідея тільки тоді в силі ожити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч суверенности українського народу... коли вона кличе до повного національного визволення і ставить змагання до створення власної держави.

„Боротьбу за державний суверенітет ми ставимо найповажнішою вихідною точкою нашої політичної програми.

„Власна державна організація можлива для нас, як представників хліборобської організації не тільки з мотивів національного, але економічного характеру.

„Коли для України був страшний той приватний хазяйствений капіталізм... то ще небезпечною стане державна трестифікація народного господарства, з якою прийдуть на Україну по війні чужі держави і народи, спираючись в експанзії не тільки, як досі, на пануючих класах, а на силі своїх демократій. І якщо ми задихалися під тягарем слабо розвиненої економічної поліцейсько-самодержавницької Росії, то чи не задавить нас зовсім Росія республікансько-демократична. Чи не прийдеться нам на своїй землі зустрітися з иншим сильнішим од колишньої Росії національно-державним організаєм і чи зуміємо ми дати йому відсіч, не налагодивши міцної національної хазяйственої державної організації“¹⁾.

Це так коментують свої позиції ідеологи та представники української хліборобсько-демократичної партії. З наведених рядків ми бачимо українського куркуля не тільки перед революцією, але перед конкуренцією з більш організованим капіталістичним господарством инших держав. Ось тут і треба шукати зародки тої національної української державности, за яку змагалася Центральна Рада, хоч вона й складалася з „соціалістичних“ партій.

Повертаючись знову таки до цієї партії хліборобів, ми маємо дані стверджувати, що розмах її роботи, хоч би в намірах, був дуже широкий. Пункти її були в Лубнах, Полтаві, Олександрівську, Єлисаветграді, Катеринославі, Харкові, Києві, то-що. Шлях, який вона собі намітила, не зважаючи на ворожість її до Центральної Ради, ця остання прийняла майже цілковито і крутилася ходуном по цьому шляху вся українська так звана „революційна демократія“. Той факт, що, не зважаючи на всі домогання цієї партії, представники її не були включені до Центральної Ради, можна пояснити лише тим, що

¹⁾ Сергій Шемет. До історії української демократично-хліборобської партії. „Хліборобська Укр.“, кн. 1. 1920 р. Відень.

керівники Центральної Ради боялись загубити свій авторитет перед ширшими селянськими масами, які вони тримали в націоналістичному чаді та облуді. Лише ес-ефи та самостійники тримали з нею найтіснішого контакту. А хлібороби, як відомо, показали себе надзвичайно яскраво. С. Шмет розповідає про такий інцидент між представниками так званої української демократії та представниками хліборобів - козаків, що трапився в кабінеті прем'єра Голубовича. Цей останній, бачте, разом з міністром земельних справ М. Ковалевським приймав делегацію хліборобів. Один з Золотоносських козаків - делегатів (Фугель), розмовляючи з Ковалевським, сказав, що їм по дорозі зі всяким чесним чоловіком, але не по дорозі з тими міністрами, які належать до організації, де є багато каторжан, конокрадів і інших злодіїв.

— Це-ж то за організація і хто їх міністр? — запитав міністр Ковалевський.

— То селянська спілка і ви, пане міністре — була відповідь Фугеля. Голубович і Ковалевський кинулись тікати ¹⁾.

Всім відомо, що партія українських хліборобів - демократів, побачивши своє безсилля побороти бідноту та революцію в умовах дрібно-буржуазних експериментів українських ес-ерів, пішла в ногу одним фронтом зі Союзом земельних власників.

Але вона ще задовго до Жовтня не залишалася безоружною. Вона незабаром після своєї організації виявила себе і в інших формах. Майже одночасно з організацією хліборобів - власників почало організовуватися і теж стихійно так зване „вільне козацтво“.

Зупинившись на цій організації, можна тепер з певністю, маючи нові про цю організацію документи, сказати, що „вільне козацтво“ це не що інше, як бойова куркуляча гвардія. Це зародок того бандитизму, як соціально-політичного явища, з яким довелося на протязі кількох років провадити боротьбу пролетаріатові та біднішому селянству уже після перемоги всіх контр-революційних змагань української дрібно буржуазії.

В 1917 році ця організація була оповита серпанком „козацького романтизму“ і її інакше й не уявляли собі, як вияв революційної української стихії. Справді-ж під цими романтизмом та „революційною стихією“ офіцери та синки куркулів на місцях організували реакційні українські сили.

Отже треба докладніше зупинитися й на цій організації, щоб побачити, що вона відгравала не аби-яку роль в дрібно-буржуазній націоналістичній контр-революції.

Перш за все треба зазначити, що куркуляча стихія у „вільне козацтво“ вилася з ініціативи куркулячих верховодів Черкащини, Чигиринщини, Білоцерковщини та почасти Полтавщини. Цю стихію цілком природно зразу-ж захопили авантюристи в роді Полтавця-Острияниці. Прапорщики й підпрапорщики з куркілів — ось контингент отаманів вільного козацтва.

Сам бувший головний військовий отаман „вільного козацтва“, Скоропадський в своїх спогадах пише, що — „багацько (крім Київщини)

¹⁾ Там-же.

було козачих організацій на Полтавщині, що складалися з хліборобів переважно заможних¹⁾.

А для кого невідомо, що Полтавщина, Київщина були найбільш насичені куркулячим бандитизмом. Сама територія говорить про те, що „вільне козацтво“ це була безперечно бойова організація куркулів. Коли вірити джерелам²⁾, що є в нашому розпорядженні, організація „вільного козацтва“, що перетворилася потім у Всеукраїнську навіть при Центральній Раді, ще до Жовтня провадила конспіративну організаційно-політичну контр-революційну роботу. Серед вільного козацтва вже носилися ідеї про „гетьманат“...

А керівники вільного козацтва дуже часто збиралися в Києві й обмірковували свої контр-революційні плани, що до встановлення твердої „української“ влади в формі військової диктатури за допомогою вільного козацтва. Немає, як побачимо це нижче, підстав не вірити цим джерелам. Одно з таких таємних зібрань ще на початку липня відбувалося в помешканні Полтавця на Дмитрівській вул. № 8 у Києві. В середині вересня таємно теж відбулася нарада, що вирішила скликати на 3 жовтня всеукраїнський з'їзд у Чигирині. Справді, в призначений час з'їзд і відбувся при чому на з'їзді було до 1000 делегатів від організацій вільного козацтва. Хто скликав з'їзд? Село — спілка — ні; Генеральний секретаріат — теж ні. Отже виходить, що й всеукраїнський з'їзд був скликаний стихійно по-за спиною „української демократії“. З'їзд для зовнішнього вжитку ухвалював резолюції з соціалістичними навіть гаслами, бо Ц.Р. був призначений до „вільного козацтва“ комісар Певний, який або нічого не бачив, або дивився на все крізь пальці.

„Боротьба з розбійництвом та грабіжництвом“, — це основне гасло, під яким куркуль вів боротьбу з більшовизмом взагалі та з сільською біднотою зокрема і яким він перетягував на свій бік середняка, що разом з куркулем становив кадр членів есерівської вже селянської організації „Селянська спілка“, про яку доведеться сказати нижче. Отже всеукраїнський з'їзд вільних козаків пройшов під цим лозунгом.

У виданій з'їздом відозві „До селян і козаків України“ виступає цей-же лозунг боротьби з розбійництвом і грабіжництвом та закликається до переведення його в життя, шляхом організації „вільного козацтва“. Основи організації „вільного козацтва“ як і були виявлені на з'їзді, тіж самі, що й у хліборобів. Одним словом, вільні, козаки ротувалися „боротися з усякою ворожою силою, яка тим чи инш. способом захоче накинати насильно небажаний народові уряд“, а також за самостійність України, за суверенність українського народу то-що.

Та чи не найкраще обличчя цієї організації виявилось у виборах. Головним військовим отаманом обрано було Скоропадського, а почесним головою Центральної Ради проф. М. Грушевського.

Ось як „козака рада“ з окремих представників характеризувала цих осіб перед виборами їх.

¹⁾ П. Скоропадський. Уривок зі споминів. „Хліб. Укр.“, кн. 4.

²⁾ Ол. Бантип-Каменський. До історії козацького руху на Україні. Мюнхен — Відень 1923 р.

Дм. Дорошенко. Замітки до історії 1918 р. на Україні „Хліб. Укр.“ кн. 3. 1923 р.; його - ж. „Мої спомини про недавнє минуле“, частина II, І.

„Скоропадський — хоч і слабкий по характеру чоловік та великий землевласник, але це нічого. Бо гадаємо, що наші українські партії все-ж не такі сліпі, що якби прийшлося до чого, щоб не підтримати його, а він в даний момент як-раз підходить і особливо в розумінні репрезентивності. Коли-ж не сподобається, можна й переобрати. Що до Грушевського, то це також в велика річ, бо коли він буде почесним, то йому ніяково буде нас не підтримати“.

11 Жовтня у Києві Полтавець-Остриця, обраний на з'їзді „Наказним отаманом вільного козацтва“, передавав секретаріату справи з'їзду. Винниченко був проти організації, а Грушевський — за, і обіцяв генеральній старшині вільного козацтва підтримку.

11-го-ж Жовтня у Києві відбулася таємна нарада козацьких отаманів, Дону, Тереку й Кубані. Були присутніми — Агеев, Караулов, Евтушенко (й Каледін?) та інші й від українського „вільного козацтва“ Полтавець-Остриця та генеральний писар Кочубей. На нараді обмірковувалися справи організації „вільного козацтва“ та налагодження контакту з козацькими країнами. Все це відбувалося під носом „української демократії“. Ес-ефи та інші кола Центральної Ради цим рухом дуже цікавилися. Вже пізніше Генеральний секретаріат почув, чим пахне для нього цей рух „вільного козацтва“ й почав вживати заходи, щоб хоч частково цей рух перейняти до своїх рук. Та було вже запізно. Цей рух почав загрожувати навіть Ц. Р.

Ось чому ухвалений статут вільного козацтва так і залишився в шухлядах Генер. Секретаріату. Залишилися без наслідків і спроби розпустити або розігнати „вільне козацтво“. Бо вже 10 листопаду З'їзд козацької старшини в Б. Церкві, що стала столицею „В. К.“, ухвалив встановити на Україні військову диктатуру (Скоропадського), спираючись на І український корпус та на банди „вільного козацтва“. А соціалісти-самостійники готували в самій Центральній Раді відповідний для цього ґрунт.

Ця диктатура здійснилася проте далеко пізніше за допомогою німців, а до того вільні козаки творили з усією українською демократією „національний фронт“ в боротьбі з пролетаріатом та біднішим селянством.

Після цього не зайвим буде ще додати кілька рядків про те, як оцінювала цей стихійний плін контр-революційного куркулівства „українська демократія“. В. Винниченко теж визнає, що „вільні козаки“ — це „найбільш свідомий і політично й національно елемент села, що брав на себе завдання охорони порядку й ладу в своїй околиці“¹⁾.

Через це саме на своєму з'їзді губернські комісари (всі майже українські кадети - ес-ефи) Ц. Ради гаряче обстоювали необхідність підтримки й розвитку цієї „корисної організації“. Отже коли зважати, що як пише сам-же Винниченко „головна опора української демократії була в більш заможному селянстві“, то зрозуміло, що й „вільне козацтво“ було військовою „надбудовою“ цієї опори.

Не меншого значіння цій організації надає і П. Христюк:

„Добровільна напів-військова організація селянства, відома під іменем „вільного козацтва“, виникла цілком стихійно, почасти під впли-

¹⁾ В. Винниченко. Визволення нації, част. II. 1920 р. Відень.

вом потреби охорони сіл від бандитизму і грабіжів, що почали ширитися, почасти під впливом свідомості необхідності збройної оборони економічно-класових інтересів селянства (якого? — В. Д.), почасти під впливом романтично-історичних традицій — спогадів про колишнє козакування¹. „За кілька місяців цей рух досить значно розрісся. В травні, червні де-які повіти Київщини цілком покозачилися“ і далі жалкує П. Христюк про те, що провід над козацтвом взяли не представники „демократії“, а Скоропадський з Полтавцем-Острянницею, що й загубили цей мовляв щиро-народний рух¹).

Таке розуміння „козацького“ руху було-б не дивне в 1917 році. Говорити це в 1921 році, коли випущено „історію“ Христюка просто дивно. Тільки бо цілковито сліпий не добачить, що „вільне козацтво“ — яскраво з усіх боків виявлена бойова організація міцного й численного в кількості українського куркуля.

Отже в низці реакційних вузлів, завязаних українським куркулем, під час революції 1917 року, „вільне козацтво“ було вузлом не аби-якого контр-революційного значіння, особливо коли брати на увагу його керівників Скоропадського, Лизогуба, Полтавця-Острянцю, Гризла та инш., що додержувалися не тільки „єдиного українського національного фронту“, але й фронту білогвардійсько-козацького.

Де-які історики з націоналістичного табору (Христюк, Винниченко) силкуються довести, що все це з українською демократією або інакше Центральною Радою не мало, мовляв, звязку.

Але хіба ми не бачили там, як впливову фракцію, скажемо хоча-б так званих соціалістів-федералістів (О. Шульгин, С. Ефремов, Д. Дорошенко, А. Ніковський, Старицька — Черняхівська та инш.), яких цілком справедливо називають українськими кадетами і яким не вистарчало лише одного — національної буржуазії. Хіба самостійники не відогравали там жадної ролі? Вся українська демократія, об'єднана в Центр. Раді, пішла по їхньому шляху у відношенні хоча-б загального будівництва „української державности“.

Проте ці обое угруповання були найтісніше звязані з „хліборобським“ і „вільнокозацьким“ рухом і з агентами Антанти та Німеччини. Це яскраво показують спогади хоча-б Дорошенка або Саліковського²). Отже в самій Центральній Раді було дуже міцне ядро крайньої української реакції. Це ядро й стимулювало розвиток та організацію реакційних сил у всеукраїнському масштабі та вело за собою непомітно решту української демократії.

Світова війна та як наслідок її російська революція 1917 року далеко заховані мрії української дрібної буржуазії про свою „державність“ висунули на поверхню суспільного життя в надзвичайно різних формах. Ідеологи буржуазії різних відтінків (від гетьманців до „соціалістів“) в своїх змаганнях за „національну державність“ орієнтувалися переважно на зовнішні сили, використовуючи, правда, всі можливості і внутрі країни. А засобами вони не вередували: національні забобони, власницькі інстинкти і навіть попівський дурман вони використовували.

¹) П. Христюк. „Замітки й матеріали до історії Укр. револ.“. Т. II стор. 187.

²) О. Саліковський. — „Нова Україна“. Київ 1918 р.; його ж спогади в львівській газ. „Діло“ за 1925 р.

Вже згадувалося, що в Центральній Раді було реакційне ядро, і що воно робило. А що робили, куди дивилися українські соціалісти? Скажемо У. П. С. Р. Що в цій партії надзвичайно швидко наростали справді революційні ферменти, про це говорить низка фактів, про які далі буде мова.

Але офіційна течія, воїстину була найтипівішим виявом дрібно-буржуазної політичної нікчемності.

Нікчемність цієї партії виявилася в тому, що вона, маючи абсолютну більшість в Центральній Раді, не змогла нав'язати їй навіть лінії свого дрібнобуржуазного революціонізму. Ця партія, що на словах робила ставку на „соціалістичну революцію“, ні разу навіть не спробувала відкинути єдиний національний фронт, як реакційну контр-революційну буржуазну витівку.

На ділі УПСР не могла майже ніяк вплинути ні на Центральну Раду, ні на її Генеральний секретаріат, які не тільки давали змогу реакції мобілізувати свої сили, але об'єктивно й допомагали їй це запроваджувати з успіхом. Це можна пояснити лише тим, що і для УПСР вихідним пунктом відношення до всіх явищ і проблем, що були висунуті їй далі висувалися безперестанку, було національне питання.

Само собою розуміється, що не далі пішла й офіційна українська соціалдемократія (і в УСД були ферменти революційні пролетарські — Неронович, Касяненко та инш. робітники).

Ця партія вкупі з ес-ефами й творила політику від імени українського народу чи „української нації“. Але сам колишній лідер УСД В. Винниченко вже сказав, що його партія вихолостала марксизм, якщо — додамо від себе — він у неї коли-небудь і був.

Адже з українського робітництва лише надзвичайно тонка й мізерна „прослойка“ пішла за українськими ес-деками. Бо вони (ес-деки) в робітничу класу вносили національний поділ, відтак і розбрат. Вони коли закладали на підприємствах гуртки і скликали представників цих гуртків на з'їзди, які іменували всеукраїнськими робітничими з'їздами. Вони навіть грішми силкувалися задобрити де-які категорії робітництва (почтовиків, залізничників), щоб мати для підперття своєї націонал-зрадницької роботи будь-яку робітничу масу¹⁾.

Тай чого-б мігли піти до УСД робітники? Хіба для того, щоб замість пролетарської диктатури, за яку вони змагалися, одержати диктатуру буржуазії, за спиною якої стояв-би імперіаліст, чи для того, щоб замість робочої контролі над промисловістю проковтнути гробака опортунізму — державну контролю над промисловістю проголошену аж з-м універсалом. Ні те, ні инше не могло манити робітника.

Отже й довелося УСД творити разом з С. Ф. без мас куркуляче діло.

З наведеного вже видно, в якому хаосі протиріч соціально-політичного характеру доводилося формувати пролетаріатові та його авангардові власну тактику, щоб повести трудящих до українського Жовтня. Головні-ж труднощі полягали ще в тому, що на Україні пролетаріат був менш організований, ніж, скажімо, в Росії, а це відповідно відбивалося й на лавах його авангарду — партії більшовиків.

¹⁾ „Різдяні“ аванси, наприклад, давалося лише почтовикам та залізничникам.

Партія більшовиків всі наведені процеси мобілізації реакційних українських сил бачила й не проспала як де-хто це хоче довести. Більш того, вона бачила, що хробак опортунізму докінчує так звану революційну українську демократію, роблячи з неї реакційних лакуз, запаморочених націоналізмом. Але більшовики бачили й те, що без перемоги та допомоги російського пролетаріату українське робітництво не зможе скинути з пліч трудящих націоналістичне дрібно-буржуазне болото. Тому перед ними стояло центральне питання забезпечити в першу чергу перемогу російського пролетаріату, що відбувалася в Жовтні, поборюючи, чорносотенно-реакційні сили всеросійської білогвардійщини.

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ ТА УКРАЇНА

Не доторгувавшись з російською буржуазією та її урядом (Керенського) що до „дарування“ Україні широкої автономії, українська демократія єдиним фронтом, всіма своїми силами, які вище вже були схарактеризовані, розпочала з російською буржуазією справжню війну починаючи від часу так званої „державної наради її“ в Москві, куди Ц. Р. відмовилась послати навіть своїх представників і ухвалила проти неї резолюцію, за яку голосували й більшовики. А на демократичній нараді виступила рішуче проти російської буржуазії. Наближався розгар цієї боротьби, з якої хто зна хто вийшов - би переможцем. По відношенню до більшовиків дрібна українська буржуазія спочатку до певної (підкреслюємо) міри дотримувалась принципу „врозь йдти — вместе бити“.

У всякому разі підготовка йшла з обох боків.

В Києві був скликаний і розпочався III всеукраїнський військовий з'їзд. І майже одночасно відбувався з'їзд козачий.

Проте всі розрахунки як російської буржуазії та і української дрібно-буржуазії до чорта полетіли. Вибухнув в Ленінграді Жовтневий переворот.

Російська буржуазія і Тимчасовий уряд теж полетіли. Пролетаріат на чолі з компартією встановив диктатуру. А буржуазні та дрібно-буржуазні верховоди кинулися в обійми своїх генералів за якими, мовляв, було військо, щоб військовими силами задушити пролетарську революцію.

Боротьба, що насувалася, була безперечною загрозою й українській дрібно-буржуазній „державності“, й інших національних здобутків, що з вибухом пролетарської революції в Росії зненацька звалилися їм просто в роззявлений рот.

Центральна Рада боялась всеросійського панування великодержавницької реакції більш, ніж більшовиків. Це цілком зрозуміло. Тому вона готова була тимчасово „сприяти“ більшовикам в їх боротьбі з російською шовіністичною великою й дрібною буржуазією. Це-ж було „на руку“.

У Києві у той час стояли реакційні козачі частини, чеські легіони, юнкерські школи та інші, що були до послуг білогвардійського штабу Київської військової округи на чолі з генералом Квенцінським та комісаром уряду Керенського-Кірієнко. Цей штаб не сидів

склавши руки в момент жовтневих боїв у Ленінграді та Москві, а збирався виступити активно проти більшовиків. Розуміється, й комуністи України не могли спокійно дивитися, як іде боротьба. Проте зразу - ж стали на їхньому шляху „особливості“ української революції, що ускладняли неминучі жовтневі бої. Ось як характеризує тов. Затонський становище київських більшовиків в жовтневі дні 1917 року:

...„Перед нами було два шляхи: або активний виступ хоч-би й засуджений на невдачу (бо сил у нас у Києві було невдосталь, щоб вести боротьбу і з штабом і з Радою), виступ, що мав-би на меті і відвернути увагу білогвардійців і дати змогу Радам зміцнитися (утвердиться), в рішучих пунктах — Пітері й Москві; або нейтралізація найбільш загрозливих для нас румунського і південно-західного фронтів, а також юнкерських гарнізонів українських міст, шляхом тимчасової угоди з Центральною Радою. Чи погано це, чи добре, але на цю угоду, дуже нам неприємну, ми йшли, маючи на увазі підтримку командних висот революції — північних пролетарських районів. На встановлення Радянської влади на Правобережжі власними силами ми тоді числити не мали змоги“¹⁾.

В атмосфері боїв між більшовицькими силами з одного боку та білогвардійськими з другого, — і Центральна Рада і більшовики побачили потребу такої угоди.

Базувалася ця угода, як відомо, на взаємних гарантіях. Ц. Р. приймала на себе обов'язки — „не випустити за межі України в тому числі Румунського й південного фронту жадної реакційної військової частини на придушення в Петрограді й Москві. Також мусів бути задержаний в дорозі ешелон київських юнкерів“. „Ми з свого боку погоджуємося не підіймати збройного повстання проти штабу в Києві, але коли останній поведе сам наступ, то обидві сторони зобов'язуються взаємно — один одного підтримувати проти білех.“

„Центральна Рада з свого боку по відношенню до більшовицького повстання на півночі зобов'язується дотримуватися дружнього нейтралітету і ніде ні в якій формі не висловлюватись проти нього“²⁾.

На таких умовах більшовики ввійшли до Центральної Ради й до утвореного на її засіданні в ніч з 7 на 8 листопаду „Революційного Комітету охорони революції на Україні“. А на другий день була й відозва оголошена з повідомленням про утворення Ревкому, його склад, завдання та про те, що влада по всій Україні (9 губернь) належить комітетові, якій попереджує проти антиреволюційних виступів. Того-ж самого дня оголошена була й „обов'язкова постанова“ Комітету, скерована проти можливих виступів у самому Києві.

Чи правильно вирішили більшовики ділему, що стояла перед ними ще напередодні і про яку словами т. Затонського сказано вище? Одної якось категоричної відповіді на це питання бути не може. Безперечно те, що більшовики свідомо на це йшли. Далі, цей крок на меті мав інтереси революції та й зробити інакше було неможливо, бо як цілком авторитетно заявив т. Затонський „на встановлення Радянської влади власними силами на Правобережжі ми тоді числити не

¹⁾ Затонський. Жовтневий переворот у Києві. „Вісті“ 1924 р. від 7/XI.

²⁾ Там-же.

могли“, а зробити виступ одразу проти двох цілком різних, хоч і контр-революційних фронтів з більшим ризикуванням, з більшими, можливо, жертвами не було ґрунтових підстав. Важко сказати також як-би пішли події далі, коли-б Центральна Рада не зірвала умови на другий-же день. Ясно тільки, що „мир“ між Центральною Радою й більшовиками міг тривати лише до часу знищення білогвардійського штабу. Але все-ж таки Центральна Рада взяла на себе ініціативу зірвати умову з більшовиками. 8 листопаду — найчорніший може день в історії Ц. Р., який показав як-найяскравіше її куркуляче обличчя.

Дума з чорносотенцями, штаб з білогвардійцями і чехами, козачий з'їзд, російські меншевики, ес-ери, „Паолей-Цион“, „Бунд“, й усі помірковані й непомірковані українські діячі підняли з приводу угоди з більшовиками гвалт. А Центральна Рада з її провідними партіями почувала себе аж надто кепсько. Під натиском контр-революційних „воплей“, після звичайних для У. С. Р. та У. С. Д. хитань 8 листопаду вона сказала своє контр-революційне слово, засудивши жовтневий переворот в Росії. Бідна українська демократія жалілася потім через „Робітничу газету“, що цю резолюцію осуду „вимучили“ у неї національні меншості, та кубанський полковник.

І. П. Христюк це особливо ганебне місце в історії обходить словами „Робітничої газети“. Більше того, він силкується зменшити значіння цієї резолюції, пояснити її, — і пише: „Центральна Рада висловилаь проти перевороту остільки, оскільки він мав характер захоплення влади самою тільки партією, а не працюючими масами“¹⁾.

Що можна після цього сказати про такого історика, що робить з Ц. Р. череду наївних телят, або як висловився Винниченко „годованих кабанців“. А між тим кожному ясно, що причини осуду Центральною Радою жовтневого перевороту були куди простіші. Перша з них — це буржуазна суть Ц. Р., друга — це орієнтація в практичній політиці й перспективах української демократії на імперіялістичну Європу і небажання випустити з рук владу, порвати єдиний національний фронт. Бо коли-б вона висловилаь „за“ жовтневий переворот, то й на Україні довелося-б владу передати робітникам і селянам.

Жовтневі події в Росії проходили мимо української демократії, викликаючи у неї настороженість та небезпеку. Історик М. Грушевський писав, що „правительство народніх комісарів не знаходило признання ні в армії, ні в громадянстві. Російська республіка впала в довгу анархію, області її фактично відокремилися і мусіли жити своїм життям та своїми заходами боротись з тим розрухом, що підіймався під більшовицькими кличами „вся власть советам“²⁾.

Другий історик (літератури) С. Ефремов, теж приблизно в тому-ж році, як і Грушевський, писав: „Для Леніна і Ко той колективний організм, що називається народом, державою і що складається із мас „самодовлеющих“ осіб вартий не більш того кролика, над котрим проробляє свої дослідження експериментатор“.

„Братовбивця Каїн і предатель Іуда — праведники, чисті голуби в порівнянні з твердокаменними експериментаторами із Смольного“³⁾.

¹⁾ „Борітеся — поборете“ № 5, стор. 60.

²⁾ М. Грушевський. Ілюстрована історія України. К. 1918 р.

³⁾ С. Ефремов. На повороте. 36. „Укр. Жизнь“. К. 1918 р.

Попри всю лайку, ми бачимо, що всі майже українські демократи дивилися на жовтневий переворот, як на „експеримент“, на „анархію“. Інакше, як буржуа, вони й не могли оцінити його. Отже цілком зрозуміла резолюція Центральної Ради про засудження жовтневого перевороту. Розуміється, більшовики негайно, в той-же день, вийшли й порвали не тільки з Центральною Радою, але й з Комітетом охорони революції.

Проте конкретні обставини примусили зняковіду Центральну Раду коли не дотримуватися угоди, то принаймні тримати „нейтралітет“ в боротьбі більшовиків з білогвардійцями. Більше того. Все, що було революційного в українській демократії та війську Центральної Ради, нейтралітету контр-революційного не дотримувало. Всі такі революційні елементи пішли у бій проти білогвардійщини за більшовиками. Єдиний національний фронт коли не формально, то фактично порушений самими подіями, самим життям.

На Україні утворилося три фронти, пише П. Христюк — „контр-революційно-буржуазний, революційно-демократичний український і більшовицький (московський)“. Що до революційності „українського фронту“ є великий сумнів, а що до „московського“? ¹⁾ — Мовчимо.

Незабаром розпочалася й кривава боротьба, яку винесли на своїх плечах більшовицькі частини та київські робітники за допомогою де-яких частин Центральної Ради, що мимо її волі стали в цій боротьбі на бік більшовиків. Центральна-ж Рада, як така, дотримувалася „нейтралітету“. Який це був нейтралітет? Теж революційний? Тоді він якразово ілюструє твердження П. Христюка, що був український „революційно-демократичний“ і „більшовицький (московський)“ фронти.

Офіційний „фронт“ Центральної Ради був фронтом об'єктивно й суб'єктивно теж контр-революційним. Єдиним революційним фронтом був фронт київського робітництва, українського та російського солдацтва, що боролися за приводом більшовиків.

Ось цей справді революційний фронт активно боровся й примусив утікати з Києва штаб, а Центральна Рада, тримаючи „нейтралітет“, залишалася, правда не надовго, переможницею. Бо після великого знесилення в боротьбі зі штабом, після великих жертв, революційних сил не вистачило, щоб побороти слідом за штабом і Центральну Раду, яка стягла з фронту до Києва своє військо, „вільне козацтво“ різних гатунків.

Українська демократія під час боротьби зі штабом побачила на чийому боці симпатії українського солдацтва та робітництва. Через це вона мусіла для „внутрішнього вжитку“ щось зробити, щоб перед масами трудящих України заглушувати вражіння від винесеного нею осуду жовтневого перевороту.

Ось що постановив III всеукраїнський військовий з'їзд: „боротися з домаганнями більшовиків, передати владу до совітів робітничих та солдатських депутатів. Що торкається подій по-за межами України, то з'їзд вважає, що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатися виразницею волі

¹⁾ П. Христюк. „Замітки й матеріали“... Т. II.

і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ більшовиків з'їзд не може лічити вчинком недемократичним і вживе всіх заходів, що б військо з України, а також українські військові одиниці з фронту й тилу не посилялися для боротьби з представниками інтересів трудового народу¹⁾.

Само собою розуміється, що це черговий хід, зігзаг української дрібно-буржуазної демократії. Тим більш що „непосилати війська“ боротися з радянським урядом — це було в інтересах української дрібно-буржуазії. Отже ніяким чином не можна твердити, як це робить Христюк, що мовляв українська демократія, виносячи осуд жовтневому переворотові, не була зорієнтована в ньому спочатку, а потім поправилась. Аджеж, як зазначає і В. Винниченко і П. Христюк, обидві „соціалістичні“ партії визнавали соціалістичну революцію... на папері та резолюціях.

Але мало того, П. Христюк пише: „за допомогою вірних військових частин Центральна Рада вимела з Києва контр-революційний штаб-округи з його військами, козаків і иншу контр-революційну наволоч“. На простонародній мові це називається „чужими руками жар загрібати“. А далі цей історик навіть з гордощами заявляє, що й спроби більшовиків захопити владу стримала Ц. Р. так само „в корені“, не зважаючи на те, що й сам визнає: „більшовики“ брали як-найдіяльнішу участь в боротьбі зі штабом, як окрема сила“²⁾. Тай як-же можна звести кінці з кінцями тим історикам, що всупереч дійсності й правді хочуть замазати, затушкувати підлість дрібно-буржуазії, що їй Жовтень дав змогу розперезатися.

А українська демократія справді розперезалася та тільки не так, як того їй хотілось. Під натиском збільшевичених мас, під тиском жовтневих декретів Радянської влади в Росії і Центральна Рада мусіла розпочати свою практичну діяльність. І тут зігзаги виявилися з такою очевидністю, що просто подив бере.

Уже Винниченко писав, що III універсал, яким так пишалася демократія українська, „виштовхнула з лона Центральної Ради на світ робітниче-селянська революція в Росії“³⁾. А Саліковський цілком просто заявляє: „Безумовно, III універсал, це — акт порятунку. Цілком натуральне почуття самоохорони приводило до цього кроку і найбільшу роль тут, треба то визнати, відіграли більшовики. Проти небезпеки з боку більшовиків був направлений цей акт. Якби не було більшовиків, не було-б в той час, з таким змістом принаймні, III універсала“.

„Це була, так би мовити, конкуренція: ми даємо не менш, ніж більшовики — ідіть за нами. На практиці така політика дала дуже скрутні наслідки для української державности. Позаяк універсал кинув в маси гасла, не регулюючи їх практичне переведення в життя... Ленінські декрети про землю попали до селян раніш, ніж III універсал. Це треба мати на увазі“⁴⁾.

¹⁾ Там-же.

²⁾ Там-же.

³⁾ В. Винниченко. Відродження нації, т. II.

⁴⁾ Ол. Саліковський „Нова Україна“, К. 1918 р.

Ті, кому хочеться з Центральної Ради зробити робітничо-селянський орган, силкуються й тепер, а не тільки в 1917 р., доводити, що III Універсал майже не уступав жовтневим Ленінським декретам. Але після одвертих визнань різних представників самої-ж демократії, не говорячи вже про більшовицьку оцінку, — нуль цінні було III універсалу після Ленінських декретів. Він фіксував у першу чергу те, що само звалилось на плечі дрібної буржуазії — „Українську Народню Республіку“. Та щоб затуркати голови масам була пущена фразеологія про соціалізацію землі та різні „свободи“. А „державний контроль“ над промисловістю (замість Ленінського робітничого контролю), — хіба це не крутість дрібного українського буржуа та хитрого куркуля?!

III універсал — це не тільки акт порятунку, але й замаскований акт виступу „демократії“ проти більшовиків. Так його зрозуміла вся українська дрібна буржуазія, так його зрозуміли агенти Антанти та різна білогвардійщина, яка зліталася до Києва після жовтневих бійок з усієї Росії, як чорне гайвороння.

„Всі (буржуазія — В. Д.) визнали і скорилися Центральній Раді й генеральному секретаріатові тільки під час більшовиків“. — Так пише в своїй брошурі „Політика“ Ол. Шулгин, а Ефремов: „Укр. Народня Республіка суверенна держава виникла не стільки з сутички внутрішніх сил, скільки під тиском зовнішніх обставин“¹⁾.

Те саме фактично, але тільки іншими словами, писав і голова Центральної Ради М. Грушевський: „наша українська революція не розвивалась самотійно, вона весь час мусіла сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції російської страшною, хаотичною. Вона потягнула нас через кров, через руїну, через огонь. Мусіли жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цім моменті, самотійність і незалежність нашого народу“. (Підкр. мое — В. Д.)²⁾.

Таке становище, коли буржуазії доводиться жертвувати всім, щоб лише залишитися при владі, буває лише тоді, коли вона, дрібна буржуазія, бачить, що загубила під собою всякий ґрунт і борсається на поверхні революційної боротьби з сторони в сторону. Бо на Україні, взагалі у Києві, особливо після того, як було задушено зусиллями пролетарсько-солдатських мас наміри білогвардійщини, — встановилося два різко протилежних фронти: революційний фронт робітництва України українського солдацтва й біднішого селянства й фронт дрібної буржуазії та куркулів разом з рештками недобитої білогвардійщини, що всі сили прикладали, не гребючи засобами, щоб зупинити революцію на Україні.

Вже згадувалося, що революційний радянський фронт був знесилений боротьбою з білогвардійщиною, тому й не міг організовано й негайно виступити проти контр-революційного фронту, що зорганізувався навкруги Центральної Ради. Проте боротьба між цими двома силами пішла стихійно, починаючи від села й кінчаючи містом. Навіть В. Винниченко зазначає, що хоч в той час на Україні „більшовизм

¹⁾ С. Ефремов „На повороті“. Зб. „Укр. Життя“. К. 1918 р.

²⁾ М. Грушевський „В огні й бурі“ Л. Н. В. № 1 за Січень 1918 р. Київ.

і не мав сили“, проте „робітничче - селянські маси не були ворожі до більшовизму“¹⁾. А коли ми почнемо переглядати газети за той час, можна побачити сотні звісток про виступ селянства, про розгром економії і т. д. Ось як описує гетьманець Д. Дорошенко процес боротьби на селі: „З кінця жовтня становище різко погіршало. Почали горіти винокурні, цукроварні, поміщицькі економії, грабувалося державне і приватне майно. Гасло „грабуй награвоване“ впало на підготовлений ґрунт, бо різні агітатори тільки й робили, що проповідували, що вся земельна більша власність і більший достаток є річ „награвована“ і так чи инакше має перейти до рук трудящих“.

„В кожному повітовому місті сидів совіт робітничих і солдатських депутатів, який підливав масла в огонь своєю проповіддю комунізму“²⁾.

Не доводиться вже й говорити про такі місця, як Донбас, Криворіжжя, де Раддери з жовтневих днів поступово перебирали владу до своїх рук і махнули на Центральну Раду.

А в самому Києві йшла мобілізація сил з обох боків, при чому з боку більшовиків за рахунок робітництва та солдатства самої Центральної Ради, а з боку „української демократії“ за рахунок недобитків білогвардійщини, вільного куркулячого козацтва та... Антанти. Цим треба пояснити й те, що, як пише В. Винниченко, — „голова Генерального Секретаріату через кілька днів по випуску універсалу мусів заспокоювати великих землевласників і інших переляканих панів, натякаючи їм, що хоч земля й одбирається у них, але може буде якесь їм і відшкодування“.

„Пояснення“ до універсалу, що головним чином торкалося земельної справи, й було випущене Генеральним Секретаріатом незабаром після 3-го універсалу, — хіба воно не заспокоювало поміщиків та великих куркулів.

Інструкцію-ж з вказівкою, що господарства в 50 десятин землі являються недоторканими, навіть П. Христюк заднім числом називає „недоречною“. Поміщик Мацієвич, що був у секретаря земельних справ правичею, очевидно, не знав, що скаже П. Христюк через кілька років про його „норму“. Розуміється, чіпнути банки українські демократи цілком не посміли. Як реагували маси на згадані зігзаги націоналістичної контр-революції, всім відомо, проте для ілюстрації візьмим кілька рядків з того-ж самого Д. Дорошенка.

„Хто проголошував принцип скасування земельної власності і „передачу без викупу“ чужої землі чи майна, той не повинен хитатися. Більшовики просто казали „грабуй награвоване“ і це було зрозуміло кожному. Вони не крутили, що господарство 49 десятин трудове, а 51 нетрудове, не виступали проти „самовольних захватів землі“, а проповідували практику, яка не розходилася з теорією. Натурально симпатії всієї народньої маси перейшли від Центральної Ради до більшовиків“³⁾. Пише це махровий реакціонер, що, не прикриваючись машкарою „соціаліста“ називає речі своїми іменами і є більше

¹⁾ В. Винниченко. Відродження Нації... Ч. II. Відень 1920 р.

²⁾ Дм. Дорошенко. Мої спогади про недавнє минуле. Част. II.

³⁾ Там-же.

даних вірити йому, ніж тим, що з Центральної Ради хочуть зробити „соціалістичних“ ягнят.

П. Христюк в своїй історії силкується довести, що більшовики не повинні були виступати проти Центральної Ради, інакше кажучи, на його думку, вони мусіли стримувати рух робітників і селян проти Центральної Ради та підтримувати її. Тоді, мовляв, революція на Україні пішла - б як по маслу. Хіба треба нині з цим сперечатись, хіба - ж з попереднього не ясно, що Центральна Рада стала вже такою контр-революційною силою, що загрожувала навіть жовтневим здобуткам в Росії, не говорячи вже про те, що вона завела Україну в такий глухий кут, з якого був вихід в перемозі пролетаріату або в пануванні махрової реакції.

Адже-ж уже Антанта встигла накинути ошийника на шию дрібно-буржуазних політиків. Табуї, Багіґе та інші представники Антанти вже визнавали УНР і Центральну Раду і вимагали конкретної рабської „подяки“ за це визнання. Адже-ж з Києва було вже зроблено притулок для контр-революційних сил всієї Росії.

А Центральна Рада всі сили прикладає, щоб втихомирити революційність мас, що наростала з кожним днем як у місті, так і на селі. Націонал-демократія розналювала націоналістичну ворожнечу особливо серед заможного селянства, яке було єдиною опорою Центральної Ради. І поскільки самій Центральній Раді маси не дозволяли боротися з усе наростаючим більшовизмом, постільки, розуміється, знайшлися приватні купки людей, громадян, що взяли на себе обов'язок поставити терор проти більшовиків на належну ногу (вбивство т. Пятакова та наскоки на організації). Ініціативу цю підхопили генерали та отамани „вільного козацтва“ та навіть соціал-демократи. І тут починає розв'язуватися вузол української реакції, що купчилася навкруги Симона Петлюри (генерал Кондратович та інші), навкруги Генерального Військового Комітету та „вільного козацтва“. Справа боротьби з більшовиками була таким чином в руках людей статечних, надійних (Скоропадський — командувач правобережними українськими військами, а Капкан — лівобережними). Крім задурених солдатських мас, були й загони гайдамаків, що склалися з офіцерів та куркулів синків. Взагалі вся реакція знайшла собі серед війська найліпший притулок. Про це одверто говорять навіть самі „демократи“¹⁾.

Центральну Раду та українську демократію це не лякало. Червоною примарою стояла перед нею загроза більшовизму. Більшовицькі розпорошені й виснажені сили збиралися, збільшувалися, міцнішали. Більшовики, маючи на своєму боці симпатії біднішого селянства та значної частини солдацтва, продовжували підготовку до боротьби з Центральною Радою, шляхом широкої агітації.

І українська демократія не мала сил відповісти на це агітацією з свого боку не тому, що в неї не було коштів, чи агітаторів. В цьому відношенні вона перевищувала більшовицькі засоби в дуже багатьох разів, бо в неї був державний апарат, преса, апарат зв'язку та інше, чого майже не було у більшовиків. У більшовиків було одно — симпатії до більшовизму робітничих, солдатських та бідняцьких мас.

¹⁾ М. Шаповал. Військо й революція. Прага 1923 р.

Отже більшовики, не маючи ще відповідних сил для збройного побороення Центральної Ради, спробували в тій напруженій ситуації висунути гасло перевиборів та реорганізації Центральної Ради на Всеукраїнському З'їзді Рад. Це гасло зустріло відгук і в де-яких колах Центральної Ради. Для всякого було ясно, що коли-б відбувалися перевибори по справжньому радянському („советському“) принципу, — значить, були-б надії й на встановлення радянської влади на Україні без дуже великих труднощів. По-за тим, більшовикам треба було перевірити свої сили.

Від імени обласного Бюра Рад Робітничих та солдатських депутатів було оголошено про скликання Всеукраїнського З'їзду Рад на 3 грудня. Для Центральної Ради готувався удар. Ось чому вона відмовилася послати своїх представників до організаційного бюра по скликанню з'їзду й почала енергійно продовжувати роззброєння по-більшовицькому настроєних військових частин. Для контрреволюційних генералів та полковників знайшлася робота.

Більшовики добре знали, що після роззброєння їх війська не можна буде досягти перевиборів та реорганізації Центральної Ради, проте й відмінити Всеукраїнський З'їзд Рад було неможливо. Центральна Рада перешкоджала всіма засобами більшовикам як слід підготуватися до з'їзду, а славетна УПСР через Селянську Спілку та через державний апарат зробила все від себе залежне, щоб з місць не прибули по-більшовицькому настроєні делегати.

Разом з цілою низкою заходів Селянська Спілка мала намір забити з'їзд апаратом селянської спілки. Заб'ємо мовляв мужичком! На місця була послана така телеграма:

„Всім радам селянських депутатів. Київські більшовики скликають на 3-грудня Київ З'їзд Рад робітничих, солдатських депутатів з таким розщотом ... Ради робітничих солдатських депутатів губгородів 7 депутатів, губсельради тільки 4 і т. д. З'їзд скликається без порозуміння с селоспілкою явним бажанням підтасувати волю українського народу, захопити владу руками меншости, тому закликаємо обов'язково послати на сей з'їзд представників такого розщоту — Губсельрада по числу повітів, повіт по числу волостей“... „Подбайте, щоб всі прибули не пізніше четвертого, а хто запізниться, хай теж їде.

„З'їздах виносьте резолюції протесту проти способу скликання більшовиками з'їзду та наміру захопити владу на Україні. Телеграфно надсилайте Київ копіях селоспілці Центральній Раді й З'їзду Рад України. Кошти даються не менш тижня“ і т. д. Підписали „Селоспілка Стасюк, Арк. Степаненко“¹⁾.

„Розбитні“ есери та Селоспілка, як бачимо використовували все, щоб тільки зробити більшовицький намір. Таким чином, весь апарат влади й Селянської спілки, що в своїх вершках безперечно була організацією заможного селянина, була поставлена на ноги. На З'їзді доведеться спинитися трохи нижче. Зараз відзначимо ті заходи, які вживала проти більшовиків Центральна Рада, поруч з роззброюванням по більшовицькому настроєних військових частин та поруч з підготовкою до з'їзду. Перш за все „подака“ Антанті за визнання. Наводимо

¹⁾ Київський архів революції. Справи центральної ради.

факти, як вони зафіксовані тим самим Пелісьє — в одному французькому журналі (трибуна національностей, № 9, 1919 р.).

С. Петлюра видав 5 наказів про розбродження більшовиків, про визнання генерала Щербачева командуючим українським фронтом, про контакт з загально-армійським комітетом при штабі Духоніна, про невизнання наказів головнокомандуючого Криленка та рішень Раднаркому взагалі в справі миру, про заборону перепускати більшовицькі частини для боротьби з Доном¹⁾.

У „Вістнику Генерального Секретаріату“ за 1917 рік красуються ще й інші розпорядження, як наприклад, наказ М. Ковалевського про те, щоб не допускати хліба до Радянської Росії та розпорядження про те, щоб на місцях не видавалися „пособія“ сем'ям тих салдатів, що перебувають у „більшовиках“²⁾. Словом, усе, як слід по-контр-революційному.

Ще після засудження жовтневого перевороту й невизнання, таким чином, влади Ради Народніх Комісарів як робітничо-селянського уряду, Центральна Рада вирішила взяти на себе ініціативу організації в противовіс фактичному радянському урядові — уряду „Всеросійського, федерального“. Ще від З'їзду Народів починаючи, Центральна Рада силкувалася з'організувати націоналістичну буржуазію інших націй, щоб успішніше боротись з російською буржуазією. Ці заходи придалися після жовтневого перевороту для боротьби з більшовиками та радянським урядом. Отже під гаслом „демократії й федералізму“ Центральна Рада почала вживати заходів до консолідації всіх антибільшовицьких сил. Все це було заховано під гаслом створення федерального уряду. В Києві-ж утворився після розгону учреділки „Южно-Русский Комитет учр. собрания“ та інші контр-революційні організації. Само собою після всіх таких заходів більшовики не могли чекати ні З'їзду Рад, ні чого іншого й тому без належної підготовки мусли повести боротьбу проти Центральної Ради. Так само не міг мовчати й Робітничо-Селянський Уряд, що бачив в „демократичному“ ладі Центральної Ради на Україні загрозу жовтневим здобуткам російського пролетаріату та селянства.

БОРотьба за Радянську владу

З надзвичайно великими труднощами запроваджувалася боротьба проти націоналістичної контр-революції за радянську владу. Ці труднощі полягали, як вже сказано було, в тому, що український пролетаріат малочислений дуже по кількості; що частина його знаходилася під впливом села, невиразно трималася і ще в 1917 р. знаходилася до певної міри під впливом різних угодівських, націоналістичних партій; що у всеукраїнському масштабі він не був справді об'єднаний; що справжній авангард його на Україні — більшовики також не сконсолідували по Україні остаточно в 1917 р. своїх сил, принаймні, не були організаційно зв'язані у всеукраїнському масштабі;

¹⁾ „Дело членов ЦКУ. П. С.-Р. Голубовича“ і т. д. свідчення Чехівського стор. 308.

²⁾ Вістник генерального секретаріату за 1917 р. — Київ. Архив Револ.

що українські націоналістичні партії протиставляли пролетаріату, нацьковували на нього шари українського численного заможного селянина.

Українська дрібна буржуазія мала добре зорганізований об'єднаний національний фронт від соціалістів до майбутніх гетьманців і хитаючись у всі боки, спираючись на куркуля й надіючись на імперіалістичну Європу, була надзвичайно, на подив короткозора, щоб не сказати туполоба. Змагаючись за українську державність, вона не бачила (бо не хотіла), що остаточне національне визволення можливе лише на принципах, положених в основу жовтневого перевороту.

Київському робітництву та київській організації більшовиків головним чином довелося вчити дрібну націоналістичну буржуазію та винести на своїй спині всю вагу боротьби з об'єднаними й організованими силами націоналістичної контр-революції. І коли справді більшовики могли як би там не було вирушати в цю боротьбу, а в боротьбі з контр-революційним штабом одержати перемогу, то це тільки тому, що поруч з робітництвом Києва в розпорядженні більшовиків були значні військові по-більшовицькому настроєні сили.

Коли ж ці сили українською націоналістичною контр-революцією були обеззброєні, більшовики залишилися без таких сил, якими можна було цю контр-революцію побороти. Це відчували і самі вже більшовики перед Всеукраїнським З'їздом Рад, який вони спочатку скликали з метою встановлення Радвлади на Україні шляхом „реорганізації“ та перевиборів Центральної Ради на цьому з'їзді. Не було збройної сили, щоб належним чином захистити цей з'їзд, щоб не допустити насилля над з'їздом з боку шовіністів. Викликані до Києва радянські війська (2-й гвардійський корпус) по дорозі були затримані військами генерала Скоропадського (1-й український корпус) та за допомогою залізничної адміністрації й розброєні.

Це й дало можливість Центральній Раді та Селоспільці за допомогою вжитих заходів та гайдамаків (перед з'їздом було заарештовано кілька видатних більшовиків) зробити зі з'їзду селоспільчанське зборище „мужичків“ роз'яtringених шовінізмом. Наїхавши за приведеним вище закликком селоспільки на з'їзд, селоспільчанські „делегати“ після відповідної підготовки розгромили мандатну комісію й почали порядкувати за інструкціями політиканів із „Селянської Спільки“. Ніякими звичайними заходами не можна було навести лад, а відповідних сил для надзвичайних заходів у більшовиків не було. Ось чому сталося так, що на з'їзді опинилося біля двох тисяч делегатів „спільки“, які не тільки голосами, а й кулаками працювали, щоб задушити на з'їзді більшовиків, фракція яких на з'їзді налічувала до сотні делегатів разом з прихильниками. Така порівнюючи незначна кількість більшовицьких делегатів пояснюється тим, що робітничі сили взагалі, а сили більшовиків зокрема, не були організовані, а їхні виступи не консолідовані у всеукраїнському масштабі. Ні Донбас, ні Криворіжжя, ні інші великі промислові райони України, порадкуючи в себе без Ц. Р., не прислали навіть своїх делегатів на цей з'їзд.

Як раз під час відкриття з'їзду Генеральний Секретаріат Центральної Ради одержав ультиматум раднаркому у відповідь на всі ті контр-революційні вчинки по відношенню до Радреспубліки, про які вже згадувалося в попередньому розділі. За цей-то ультиматум і

вченилися націоналісти, розпалюючи національну ворожнечу спільчанських делегатів і, оскільки маси не могли розібратися докладно, в чому річ, оскільки для більшовиків цей ультиматум теж був несподіваний, остільки це дало змогу націоналістам використати цей момент для того, щоб атмосферу націоналістичного чаду ще більше згустити та і в мутній воді ловити рибку. Після цілої низки насильств з боку націоналістів більшовики покинули демонстративно з'їзд, бо вважали — й цілком правдиво — його підтасованим, а тому й не повноважним. У Києві для боротьби з куркулячою націоналістичною контр-революцією не було у більшовиків відповідних сил. А боротись було необхідно. Не дарма - бо Раднарком, не зважаючи на тяжке становище Радреспубліки, ухвалив надіслати урядові Центральної Ради ультиматум¹⁾.

П. Христюк в своїй історії пише: „Українська революційна демократія мала право твердити, що на Україні влада належить робітникам та селянам, хоч це й не було цілком так. Всі українські партії були представлені в Центральній Раді і ніхто не перешкоджував лівішим взяти провід в свої руки“.

З досвіду з'їзду рад можна бачити, як легко могла попрощатися з владою та „провідом“ дрібна буржуазія. Коли цього мало, П. Христюкові можна вказати на пізнішу спробу „лівобережників“ з УПСР, що їхнє ядро в помешканні Центральної Ради за намір взяти в свої руки провід заарештував демократ Ковенко.

Тому значна частина делегатів з'їзду, що була по-радянському настроєна з самого початку покинула з'їз, виїхала до Харкова де разом з обласним з'їздом рад Донецько-Криворізького басейну об'явили Перший Всеукраїнський З'їзд Рад... Разом з більшовиками на цей з'їзд поїхали також і ліві укр. соціал-демократи та ліві ес-ери. Таким чином, центр боротьби за радянську владу був перенесений до промислових центрів, де пролетаріят вже поступово забирав владу в свої руки. Це був безперечно правильний, важливий і необхідний крок.

В Києві на спільчанському з'їзді рад націоналістична контр-революція справляла перемогу, готуючись до війни з Радянською Росією. Дрібно-буржуазні політики використовували всіма засобами конфлікт, щоб викликати яко-мога більший національний розбрат та ворожнечу між містом і селом, де була й реальна, не тільки моральна опора націоналізму. Міста, „збільшовичених“ робітників дрібна буржуазія боялася найбільше.

Зупиняючися на конфлікті між Раднаркомом і Генеральним Секретаріатом, не можна не навести рядків про те, що два рази повторив В. Винниченко в його книзі „Відродження націй“: „Конфлікт виник не з їхньої (більшовицької) вини, а з нашої“.

Яка то була вина націоналістичної контр-революції, що примусила в такий важкий для Радянської влади момент поставити питання навіть про війну з дрібною буржуазією, видно з попередніх розділів. На самому конфлікті, на причинах, що його викликали, та на спробах його поладити доведеться зупинитися докладніше. Бо всі українські історики — „соціалісти“ ще й до цього часу не визнають провини за

¹⁾ П. Христюк. Замітки й матеріали до історії укр. револ. Т. II.

цей конфлікт за Центр. Радою, а навпаки обвинувачують Радуряд та більшовиків України в „великодержавних імперіялістичних намірах“ з якими й був затіяний, мовляв, конфлікт. Ось що, наприклад, пише той-же Христюк, який вважає цей конфлікт та його криваву розв'язку „війною між Московщиною й Україною:“ тільки несприятливі умови революційної боротьби на Україні, в першу чергу окупація України Свіською Росією були причиною того, що соціалістична (?) революційна (?) українська демократія? не могла опанувати ситуації на Україні, тоб-то будувати трудове суспільство“... „Московські червоні окупації мов той обух приголомшували українську революцію... „Московські окупації не давали можливості українській демократії розвернути свої сили“¹⁾.

Даремно П. Христюк, і в 20—21 роках так піклувався про українську демократію, що нею по суті ніколи й не була вона. Вона ще до Жовтня, під час його та після так розгорнула свої сили, що далі було й розгортати нікуди. Справді, хіба то був конфлікт робітничо-селянського уряду з трудящими України? Всякий розуміє добре, що тільки з буржуазією міг вийти конфлікт органу диктатури пролетаріату та біднішого селянства. Тільки засліплені скрайнім націоналізмом та тверезі націоналістичні політики можуть вважати цей конфлікт за війну між Московщиною та Україною, а „історикам-соціалістам“ тлумачити цю подію по-демагогічному не личить цілком, бо навіть деякі гетьманці (Д. Дорошенко) вважають це за демагогію. Проте де які уступи „ілюстрованої історії“ М. Грушевського викривають той факт, що сама Центральна Рада робила все можливе, щоб „поставити боротьбу з совітом народніх комісарів і більшовицькими бандами на справжній ґрунт—війни Великоросії на знищення України, а не політичної боротьби“...²⁾ Але як не вдалося це 1917 року Центральній, Раді, так, а може й більше ще, не вдалося історикам—„соціалістам“ через півдесятка років.

Розуміється, що й навані причини, які породили конфлікт, навіть „історик“ П. Христюк вважає лише за „заціпки“, не кажучи вже про М. Грушевського.

Як ставився до справи самовизначення України, до національного її визволення Раднарком можна побачити хоча-б з досить відомих всім переговорів т. Троцького з т. Криленком, що були оголошені в пресі. Адже ж Троцький висловлював лінію цілого Совнаркому. Ось вона:

„Троцький: пропонуємо прийняти представника українського штабу при вашій ставці, також пропонуємо включити представника Генерального Секретаріату до складу загально російської мирової делегації... Повністю ухвалюю вашу політику: не чинити жадних перешкод пересуванню українських частин з півночі на південь, поскільки це можливо з погляду становища фронту, а також становища транспорту. Українські трудящі маси повинні на ділі побачити, що загально-російська Радянська влада не буде творити жадних перешкод в справі самовизначення України, в якій-би формі самовизначення не виявилось, що визнання Української Народньої Республіки

¹⁾ Провина перед українською революц. „Борітеся-поборете“. № 5. Відень.

²⁾ М. Грушевський. Ілюстрована історія України. (50-та тисяча). К. 1918 р.

з боку російської влади цілком повне...¹⁾ А коли це заявлялося, Генеральний Секретаріат починав уже роззброювати Радянські військові частини, та закликав до утворення федерального уряду, щоб протиставити його робітничо-селянському.

На 1-й ультиматум Раднаркому від 17/XII 1917 р. Генеральний Секретаріат послав відповідь, що говорила про готовність Секретаріату скорше до війни, ніж до мирного полагодження конфлікту.

Наводимо цю відповідь в уривках: „Генеральний Секретаріат в заяві Народніх Комісарів про визнання їми Української Республіки убачає або нещірість, або протиріччя самім собі. Не можна одночасно визнавати право на самовизначення, аж до відокремлення і в той же час грубо замахуватися на це право накиданням своїх форм політичного ладу державі, яка вже самовизначилася, як це робить Рада Народніх Комісарів Великоросії по відношенню до Народньої Української Республіки. Генеральний Секретаріат рішуче відкидає всякі спроби втручання Народніх Комісарів в справу ладу державного політичного життя Народньої Української Республіки“.

Далі Генеральний Секретаріат заявляє, що він „не знаходить потрібним повторювати цей сумний досвід (жовтневий переворот—ВД) на території українського народу“. Давши пояснення, Генеральний Секретаріат вважає за необхідне „утворення Центральної Влади всієї Російської Республіки“, „але для цього він пропонує інші методи ніж ті, що їх вживає Рада Народніх Комісарів, а саме: добровільна угода всіх областей і народів Великоросії, Сибіру, Кубані, Дону, Криму і т. д. на слідуючих умовах 1) уряд мусить бути однородно-соціалістичним від більшовиків до народніх соціалістів включно, 2) мусить бути федералістичним. Тільки такий уряд правосильний вирішати питання миру від всієї Росії“.

Закінчується цей документ націоналістичної пихи та бундючності так: „коли Народні Комісари Великоросії, приймаючи на себе всі наслідки наступних бід братоубивчої війни, примусять Генеральний Секретаріат прийняти їх виклик, то Генеральний Секретаріат ні трохи немає сумніву, що українські салдати, робітники й селяне, захищаючи свій край та свої права, дадуть належну відповідь Народнім Комісарам“²⁾.

Для того, щоб всі засоби використати для мирного полагодження наростаючого конфлікту, Рада Народніх Комісарів дала можливість українському військово-революційному комітету при краєвій Петроградській Раді вести переговори в цій справі з Центральною Радою. Після переговорів цей комітет передав Раднаркомові офіційну ноту слідуєчого змісту: „революційний штаб України, уповноважений Республіканським Правительством України і народом, має честь пропонувати Республіканському Правительству Великоросії вислати на Радштабу з Правительством ультиматум Ради Народніх Комісарів до УНР і відповідь Республіканського Правительства на ультиматум. Переговори про мирне полагодження спору між Російською Республікою й Україною залежать від таких умов:

1) „Известия ВЦИК“ від 25 листопада (7 грудня) 1917 р.

2) „Летопись Революции“ № 2 1925 р. М. Рубач: „К истории конфликта между Совнаркомом и Центром радой“.

1) Признання прав українського народу й української республіки, що ніхто не має вмішуватися в справи республіки.

2) Сповнення домагання українізації військ, перенесення відділів з інших фронтів на територію України.

3. Полагодження фінансових справ державного скарбу.

4. Невмішування Ради Народних Комісарів, головної квартири й головнокомандуючого до управи українського фронту цеб-то і південно-західного фронту.

Правительство Української Республіки певне, що признання поданих принципів Радою Народних Комісарів може стати основою для полагодження спору так, що минеться війну між „Україною і Великоросією“¹⁾.

А далі в цій ноті говориться, що Україна мусить мати в „Союзнім Правительстві“ не менш, ніж третину заступників, а також, що хліб та інші предмети поживи з України до Росії будуть випускатися за плату „золотом“. Нарешті Рада Народні хКомісарів питання поставила руба у відповідь на цю ноту. „Згода з Радою можлива тільки при умові категоричної заяви Ради про її готовність негайно відмовитися від якої-б то не було підтримки Каледінського бунту та контр-революційної змови кадетської буржуазії“. Рада на це не відповіла як слід. Друга спроба полагодити конфлікт миром за згодою Раднаркому була з боку делегатів II-го Всеросійського селянського З'їзду, які вели переговори по прямому дроту з представниками генерального секретаріату Винниченком та Ткаченком.

Ось що відповіли ці представники: „Визнаючи право на самовизначення кожної нації і області і тому стоючи на ґрунті повного неутручання будову їх власного життя, ми додержуємося суворого нейтралітету, як по відношенню до Великоросії, так і до Дону та инш. Республік. Через це через територію Української Народньої Республіки не пропускаємо війська ні на Дон, ні з Дону до Великоросії. Але вимагаючи для себе вільного перепуску наших військових частин на Україну, не можемо перешкодити й иншим в цьому; через те пропускаємо козацькі війська на Дон, коли вони цього хочуть, а також великоросійські до Великоросії. Вважаємо, що вирішення політичних питань на Доні може бути переведене без пролиття крови, до чого й стремить уряд Української Народньої Республіки. Посилаємо на Дон делегацію для розслідування репресій над робітничими організаціями, а також для впливу („воздействия“) мирним шляхом“²⁾.

Відповідь знов таки контр-революційна. І все-ж 27 грудня Раднарком після переговорів лівих ес-ерів з представниками Центральної Ради в Києві в своїй резолюції вважав доцільним відкрити ділові переговори з Радою з метою уникнення тих сутичок, що були викликані політикою Ради по відношенню до загального фронту і контр-революційного повстання Каледіна. Рада Народних Комісарів ухвалює запропонувати Раді переговори про угоду на вказаних основах і визначити, як один із вчинків, де було-б найзручніше вести переговори — м. Смоленськ, або Вітебськ.

¹⁾ Там же.

²⁾ Там же.

Відповідь на цю останню спробу покінчити справу миром Генеральний Секретаріат надіслав надзвичайно різку і в той-же час ворожу до Радянського Уряду, бо радянська влада вже панувала тоді в Харкові, Павлограді, Лозовій і інших пунктах. Про характер цієї відповіді можна судити з тих дискусій, які з цього приводу відбулися на засіданні Генерального Секретаріату. Ось що говорив Порш: „Коли вже вступати в переговори, то треба вимагати попередньої відповіді на всі умови, признання Української Республіки, Центральної Ради і Генерального Секретаріату і одночасно вести рішучу боротьбу з більшовиками на Україні. Що-ж до боротьби з контр-революцією, то цю боротьбу можна вести тільки після повної згоди і погодження в цій справі“. У всякому разі Раднарком мусив характеризувати у своїй резолюції від 13-го січня, цю відповідь як „неопределенную до издевательства“.

Центральна Рада та Генеральний Секретаріат ніяк не хотіли порвати з Доном. 12-го грудня 1917 року питання про Дін на засіданні Генерального Секретаріату стояло окремо. Винниченко на цьому засіданні пропонував рішучо поставити цю справу. Шульгин:— „Порвати зносини з козаками неможливо, бо тоді Україна буде оточена зо всіх боків ворогами“... Стещенко:— „Поривати не треба... Петлюра:— „порвати звязок з козаками нам не вигідно“ і т. д. Ухвалили:— „пропуску козачих військ на Дон не припиняти“...¹⁾ Таким чином, розпочалася війна. Але з ким то війна розпочалася, запитує Винниченко і сам собі відповідає: „в суті з власними народними масами“. Він це пояснює— „Та державність, яку ми творили, була ближчою до державности донців, ріднішою до них, а через те ми не боялися пропускати донців. В донцях ми бачили співників в боротьбі за федерацію. А само собою більшовики в федеральний уряд не вступили-б. Генеральний Секретаріат це натурально знав“²⁾.

Після всіх цих справок, які добре відомі були історикові Христюкові, Грушевському та іншим, не треба далі зупинятися на дальшому розвиткові конфлікту. Українська „демократія“ виявила себе цілком. Та так виявила, що кийські арсенальці, а за ними й залізничники не витерпіли й повстали збройно.

Злякавшись за свою владу, загубивши під собою жадний ґрунт, дрібна українська буржуазія шарпалася в усі боки, щоб захистити своє становище, щоб зібрати яко-мога більше антибільшовицьких сил. Учні, студенти, офіцери, галичани—січові стрільці, то-що—ось ті сили, які були у неї наготові³⁾. Майже все українське салдацтво, всі українізовані частини та полки відвернулися від Центральної Ради та її Генерального Секретаріату,—ніякі заходи не допомагали.

Не можна не зафіксувати тут одного цікавого, проте майже не відомого для широких мас, історичного явища того часу. Говоримо про так зване „вільне козацтво“ міське, про „національну гвардію“ українську, що складалася переважно з купок задуреного націоналізмом, або як тоді казали „національною свідомістю“ робітництва.

¹⁾ Там же.

²⁾ В. Винниченко. Відродження нації. Част. II.

³⁾ „За золотoverхий Київ“. Бої на вулицях Києва, Львів 1922 В-во „Червона Калина“.

Хай не здається це тепер неправдоподібним. Факти (правда, ще документами як слід не перевірені) є фактами.

Українська соціал-демократична партія, крім одинців робітників, що по своєму становищу наближалися до селянства, що мали іноді й своє господарство і що пройнялися націоналізмом, мала за собою ще й більші купки робітництва. Особливо помітний був її вплив серед залізничників, а також в Катеринославі й на Брянському заводі. Отже не були забуті й ці задурені купки робітництва: їх теж пробували використати в контр-революційних цілях.

Ще в жовтневі дні та й раніш поруч з організацією більшовиками Червоної Гвардії укр. есдек Горобець в Катеринославі організував „вільне козацтво“ з робітників. Де-які свідки (М. Овдієнко) цієї соціал-демократичної роботи запевняють, що таких козаків з робітників в одному Катеринославі було зорганізовано біля 2000. Авторіві здається ця цифра значно перебільшеною, хоч є згадки подекуди, що козаків цих прибуло до Києва біля такого числа. Відносно кількості даних мало. Що-ж це за сила була? Надзвичайно бідні про неї відомості, як не знаємо багато й докладно й про конкретну діяльність її. А явище дуже характерне.

Безперечно те, що була ця сила насильно „вимотана“ з дрібно-буржуазних часток нашого українського робітництва. У всякому разі робітниче „вільне козацтво“ особливою контр-революційністю себе не виявило. Коли Катеринославська спроба дала де-які результати „соціал-демократ інж. Ковенко взявся за організацію „вільного козацтва“ з робітників у Києві, хоч і з великим побоюванням, бо навіть задурену націоналізмом купку з лав київського робітництва не можна було скерувати до особливих контр-революційних виступів. Тому дуже малу жменьку „вільних козаків“ набрали Ковенко та Горобець у Києві. А все-ж це „вільне козацтво“ відступало частково з Центральною Радою з Києва. Взагалі-ж доведеться сказати докладніше иншим разом, як українські есдеки хотіли в „українських“ формах використати „зубатовщину“. Неменш ганебно виявила себе українська демократія і в справі миру.

Ще раніше Центральна Рада побачивши, що Раднарком справи миру не видтягає, а розпочав переговори з німцями, вимушена була пристати до цих переговорів, а ще до того в певних колах її орієнтація на німецьких генералів була „мрією“ і ставши до мирових переговорів, українська „демократія“ не витримала фасону й кинулася в обійми генералів, запродавши інтереси трудящих України та підірвавши позиції робітничо-селянського уряду.

Тим часом вся Україна була в огні повстань проти Центральної Ради й за владу робітничо-селянську радянську. Перший Український Радянський Уряд, спираючись на сили робітництва України та за підмогою російського робітництва з успіхом боровся за поширення своєї території та за встановлення радянської влади по всій Україні. Його акції підтримувалися масами й українського біднішого селянства.

І ось в такий момент на „арену“ будірництва „самостійної України“ мусили виступити українські есери, бо есдеки з есерами не могли вже нічого вдіяти. Ішло звичайно не про зміну політики. Ішло о те, щоб замінивши осіб, залишити політику. До такої саме

думки прийшла керуюча частина правиці та центру на нараді старих есерів у січні місяці в кабінеті Мик. Ковалевського¹), як про це дуже цікаво розповідає очевидець Петро Мальців в своїх спогадах („Вісті“ 1924 7/XI). „Група Грушевського“ рішила сама взятися за роботу. На нараді справді був есерівський цвіт: М. Ковалевський, М. Грушевський, П. Христюк, Салтан, Чечель, Шраг, Степаненко, Плевако, Григор'їв, Охрименко та інші. Викрики Грушевського та Ковалевського — „Розстрілять! Розстрілять кожного десятого!“ на звістку про робітниче повстання будуть найкращою ілюстрацією до твердження Христюка про „революційність“ укр. есерів та про те, що вони могли повести трудящих до робітничо-селянського ладу. Було вирішено, щоб не було перешкод „групі Грушевського“ висунути на пост прем'єра М. Голубовича — „цю найфатальнішу фігуру на українському політичному горизонті“ (Д. Дорошенко), що буквально „проспав“ інтереси України під час переговорів з німцями²). В Центральній Раді проте — єдиний національний фронт луснув. Інтернаціоналістичне крило УПСР ступило вже на новий шлях і готувалося до перевороту. Але в помешканні Центральної Ради було арештовано с. - д. Ковенком де-кілька членів її та членів ЦК УПСР — Шумського, Полоза, Сіверо-Одоевського та інших, що готували внутрішній радянський переворот. Характерно те, що ні Центральна Рада, ні офіційна УПСР, що за П. Христюком хотіла встановити робітничо-селянський лад, пальцем не ворухнула, щоб забезпечити цим революціонерам життя, якого вони дуже легко могли позбутися, якби не більшовики. Про це мовчать „історики“. Вони мовчать і про грандіозне арсенальське, а потім січневе повстання залізничників. Правда, П. Христюк пише: „На очах відбувався поділ робітництва та інтелігенції Києва на два табори, не стільки по класово-соціальних ознаках, скільки по національній приналежності: з одного боку творився антиукраїнський російсько-жидівський табір, з другого все більш ізолювались та зменшувались сили української революційної демократії“.

Як бачимо, П. Христюк в своїй „історії“ силкувався довести, що боротьба за радянську владу на Україні не тільки фронтова, але й внутрішня по містах, була боротьбою „Москви з Україною“. Але про справжній характер січневих повстань у Києві „історики“ радимо постати у київських арсенальців та залізничників. У всякім разі, відзначаючи це блискуче пролетарське повстання, треба зазначити, що тільки січові стрільці та білогвардійці всіх мастей, зорганізовані навкруги цих стрільців, польських легіонерів, та грузинських загонів відстрочили на кілька днів робітничу перемогу. Нейтралітет військових українських частин показав, на чийому боці були симпатії війська та селянства. Чи може й воно творило російсько-жидівський фронт? З Києва Центральна Рада мусила тікати з своїм секретаріатом і тут знову мені хочеться рядками гетьманця Дорошенка відповісти на історичні закиди М. Грушевського, П. Христюка та інших, що

¹) Цей то Ковалевський активно дономагав і Скоропадському з його військом казачством. 200.000 карб. відсилав на реакційні діла.

²) „Дело членов ЦКУПСР Голубовича“ и др.

Київ взяли „москалі, латиші та китайці“, що вони багацько розстріляли українства“ й т. д. й т. д.

„Більшовики до міста ввійшли з боку Печерівська й Липок. Постраждали від них найбільше російське офіцерство і російська буржуазія. З українських громадян було убито лише кількох чоловіка“. Далі Дорошенко оповідає, як всю Львівську вулицю зачарували більшовики своєю поведінкою, що вони були звичайними собі українцями, а не москалями, латишами й китайцями, як про це дзвонила тодішня соціалістична преса. До самого Дорошенка зайшов „більшовик-матрос“, розпитати про якусь вулицю і, побачивши портрет Шевченко, з захопленням вигукнув „А батько Тарас!¹⁾“ Це, розуміється, історичні дрібниці. Розуміється, в дрібницях хоча-б і історичних були де-які помилки (заява Муравйова, розстріли Пугача, Зарудного, Бочковського та інших) і з боку радянських окремих агентів. Та коли робилися ці дрібні помилки, по Україні встановлювалася влада робітників та селян—Радянська Влада, хоч і не надовго. Українська ж дрібно-буржуазна контр-революція робила хоч і не останній реакційний зігзаг—вела на Україну німців.

¹⁾ Дм. Дорошенко. Мої спогади про недавнє минуле. Частина II.